

Fransız Maliye Uzmanı Hervé Alphand'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin Mali Durumu Hakkındaki Görüşleri (1935)

Safa Furkan Karacakaya*

Giriş

Hervé Alphand¹, 1907 yılında Paris'te dünyaya gelmiştir. Babası Fransa'nın Moskova, Bern ve Dublin büyükelçiliklerini de yapmış Charles Alphand'dır². Hervé Alphand, Fransa'daki memurluk kariyerine henüz 23 yaşında 1930 yılında maliye müfettişi olarak başlamıştır. Maliye alanındaki ilk görevleri arasında bulunan Türkiye'deki faaliyetleri 1934-1935 yılları arasında sadece bir yıl sürmüş olsa da Türkiye Cumhuriyeti'nin mali durumu hakkındaki

* Arş. Gör., Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Balıkesir/TÜRKİYE, skaracakaya@bandirma.edu.tr

- 1 1930 yılında henüz 23 yaşında Fransız Maliye Bakanlığında memurluğa başlayan Alphand, 1933 yılından itibaren Georges Monnet'in yanında Maliye Bakanlığında önemli görevler almaya başlamıştır. Alphand'ın bir devlet görevlisi olarak yıldızının parlaması ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında. 1947 yılında Marshall planı kapsamında yapılacak yardımların Avrupa'da dağıtımında Fransa adına sorumlu yetkili olarak atanan Alphand, 1950 yılında büyükelçi unvanı alarak kariyerine diplomat olarak devam etmiştir. 1952-1954 yılları arasında Fransa'nın NATO daimi temsilciliğini yapmış, 1955-1956 yıllarında Birleşmiş Milletler'de Fransa'yı temsil etmiştir. 1956 yılından 1965 yılına kadar Fransa'nın Washington Büyükelçiliği'ni yapan Alphand, 1965 yılında Fransa'ya geri dönerek emekli olduğu 1972 yılına kadar Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığı görevini yürütmüştür. Emekli olduktan sonra 1939-1973 yılları arasında tutmuş olduğu günlükleri hatıra olarak *L'étonnement d'être* ismiyle yayınlamıştır. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivinde Alphand'ın yapmış olduğu görevlerle alakalı sicil dosyası için bk. https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/mn_359paap_alphand_herve__cle0fc1a7.pdf. Son erişim 30.07.2023; Hervé Alphand, *L'étonnement d'être: Journal (1939-1973)*, Fayard, Paris 1977.
- 2 <https://francearchives.fr/findingaid/555e45c2d747b246d09a29e40497803c0aa15e60.1879> yılında dünyaya gelen Charles Alphand, 8 Eylül 1902 tarihinde zamanın Dışişleri Bakanı Théophile Delcassé'nin özel sekreteri olarak Fransız Dışişleri Bakanlığı'na girmiştir. Uzun ve başarılı kariyerinin sonlarına doğru 1930 yılında Dublin ortaelçisi olmuş daha sonra 1933 yılında Moskova Büyükelçiliğine atanmıştır. Son erişim 30.07.2023.

tespit ve önerileri bugüne kadar yapılan bilimsel çalışmalarda kullanılmamış ve değerlendirilmemiştir. Bu anlamda çalışma Alphan'dın görüşlerini ortaya koyarak ve değerlendirerek 1929 Krizi'nin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin mali durumu hakkında yapılan çalışmalara bir katkı sağlayacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Fransa'dan maliye alanında bir uzman talep edeceğine dair ilk haber 6 Şubat 1934 tarihinde *Figaro* gazetesinde yer almıştır. Gazeteye göre Türkiye'de yeni göreve başlayan Maliye Bakanı, Türkiye'nin mali durumunu incelemesi ve hazinenin durumunun iyileştirilmesi hakkında önerilerde bulunması için bir Fransız uzman talep etmiştir³. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliğinden 9 Şubat 1934 tarihinde Hariciye Vekaletine bu konuda yazılan bir rapor göz önüne alındığında Büyükelçiliğin ilk aşamada böyle bir talepten haberi olmadığı anlaşılmaktadır. Paris Büyükelçiliği'nin raporunda Fransız basınında yer alan haberin kaynağının Ankara olması üzerinde durulmuş ve haberin nereden çıktığının araştırılması istenmiştir⁴.

Fransız bir uzmanın Türkiye'ye davet edilmesi için Maliye Vekaleti 29 Nisan 1934 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne bir tezkere vermiş, tezkere aynı gün İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir. Bu tezkerede gelecek uzmanın özel olarak hangi işlerle ilgileneceği belirtilmemiş, sadece "*maliye işlerinde mütebassis*" sıfatıyla çalışacağı yer almıştır. Alphan ile bir sene süreli ve 320.058 Frank karşılığında bir mukavele imzalanması önerisine İcra Vekilleri Heyeti hemen onay vermiştir. Maliye Vekaletinin verdiği tezkerenin aynı gün kabul edilmesi ve yaklaşık bir ay sonra Alphan'dın Türkiye'ye gelip göreve başlaması hükümetin bu konudaki ihtiyacının acil olduğunu göstermektedir⁵. 1934 yılının Mayıs ayının sonlarına doğru Türkiye'ye gelen Alphan, hemen çalışmalarına başlamıştır. İlk kısmını 1 Kasım 1934'te tamamladığı çalışmaları *Maliye Teşkilatı ve Bu Teşkilatın Vazifeleri Hakkında Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'na Rapor* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiş ve Ankara'da Başvekalet Matbaası tarafından 1935

3 Türkiye'de yedinci İsmet İnönü Hükümeti'nde Maliye Bakanı olarak görev yapmakta bulunan Abdülhalik Renda yerine 3 Şubat 1934 tarihinde Fuat Ağralı Maliye Bakanı olarak göreve başlamıştır. *Figaro*, "Türkiye Bir Fransız Mali Uzmanla Çalışmak İstiyor", 6 Şubat 1934, Yıl: 109, 1934 yılının 37. Sayısı, s. 3.

4 Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekaletine gönderilen 9 Şubat 1934 tarihli rapor. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon:525, Dosya: 38327-152391-10.

5 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-18, Dosya No: 44-26-003.

yılında basılmıştır⁶. Türkiye'de Maliye Bakanlığı'nın tarihi ve teşkilatlanması ile ilgili yapılan çalışmalarda daha önce kullanılmış olan bu rapor genel olarak Maliye Bakanlığı'nın nasıl yeniden teşkilatlandırılması gerektiği üzerine odaklanmıştır⁷.

Bu noktada Hervé Alphand'ı aynı dönemde Türkiye'ye gelen yabancı uzmanlardan ayıran husus maliye teşkilatının yeniden organize edilmesi hakkında yaptığı çalışmaların ardından hususi olarak Türkiye'nin genel mali durumunu ve ödemeler dengesini incelediği bir rapor daha hazırlaması olmuştur. Resmî görevine ek olarak bir yıl boyunca yaptığı incelemeler sonucunda Türkiye'nin geçmiş bütçe durumlarını, dış ödeme kapasitesini ve gelecekteki olası mali durumu hakkındaki görüşlerini bu raporda neşreden Alphand'ın görüşleri bugüne kadar gün yüzüne çıkmamış ve herhangi bir akademik çalışmada kullanılmamıştır.

Toplam 55 sayfadan oluşan Alphand'ın bu ikinci raporu, Türkiye'nin o dönemki mali durumu hakkında oldukça detaylı ve birinci elden ulaşılmış bilgiler içermektedir. Alphand'ın 1935 yılının Mayıs ayında hazırlamış olduğu bu raporun "Note sur la Situation Financière de la Turquie (Mai 1935)" başlığıyla Fransızca orijinaline ulaşılmış ve bu çalışmada kullanılmıştır⁸.

- 6 Hervé Alphand, *Maliye Teşkilatı ve Bu Teşkilatın Vazifeleri Hakkında Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'na Rapor*, Başvekalet Matbaası, Ankara 1935. Alphand'ın Türkiye'ye gelişi Fransız basınında da yer almış, Türkiye'nin mali yönetiminde bir reform tasarısı hazırlamak göreviyle yola çıktığı belirtilmiştir. *Le Matin*, "Türkiye'nin Mali Anlamda Yeniden Organizasyonu", 24 Mayıs 1934, Yıl:51, No: 18326, s.1; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Alphand Fransız'dan ayrılmadan birkaç gün önce 23 Mayıs 1934 tarihinde Paris'e gelmiş ve aralarında Fransız Maliye Bakanı Louis Germain-Martin de bulunan çeşitli üst düzey Fransız yetkililerle görüşmelerde bulunmuştur. *La Dépêche (Toulouse)*, "Tevfik Rüştü Bey Paris'te", 26 Mayıs 1934, Yıl: 63, No: 24018, s.1.
- 7 Ahmet Erol, *Türkiye'de Devletin Mali ve Ekonomik Birimlerinin Yeniden Yapılandırılması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002, s. 69-73; Alphand'la aynı dönemde Türkiye'ye maliye alanında çeşitli çalışmalar yapmak üzere başka Fransız uzmanlar da davet edilmiştir. Paul Mace ve Jul Pichard, Alphand'dan bir sene sonra ülkeye gelerek vergi yükü hesaplamaları konusunda çalışmalar yürütmüştür. Pichard bunun yanında vergi adaletini sağlamak ve gelir vergisinden elde edilen miktarı artırmak konularını içeren bir rapor da sunmuştur. Kader Akdağ Sarı, "Atatürk Dönemi'nde Uygulanan Vergi Politikasının İktisadi Kesimler Üzerindeki Etkisi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies*, No: 38, 2020, s. 198; Gülnaz Gezer Baylı, *Türkiye'de İstihdam Edilen Fransız Uzmanlar ve Türk Modernleşmesine Katkıları*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s. 207
- 8 Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Klasör No: 30

Alphand'ın Türkiye'nin mali durumu hakkındaki bu raporu Avusturya Cumhuriyet Arşivi'nde, Avusturya Büyükelçisinin kendi Dışişleri Bakanlığı'na 23 Mart 1936 tarihinde gönderdiği bir rapora ek olarak bulunmuştur. Avusturya'nın o dönemki Ankara Büyükelçisi Karl Buchberger kendi raporunda, Alphand'ın hazırlamış olduğu raporun gizli olduğunu, ancak kişisel bağlantıları sayesinde elde etme fırsatı bulduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin mali durumu değerlendirilirken gizliliğine dikkat edilerek kullanılmasını istemiştir.

Alphand'ın hazırladığı ve Türk hükûmetine verdiği raporun Avrupalı devlet büyükelçileri tarafından yazılmasından kısa bir süre sonra elde edilmesi ve kendi ülkelerine gönderilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçek mali durumu hakkında birinci elden bilgi sahibi olmalarını ve Türkiye'ye karşı politika üretirlerken avantajlı bir konumda yer almalarını sağlamıştır. Buchberger bu gizli raporu nasıl elde ettiği hakkında daha detaylı bilgi vermemiş ve sadece kişisel bağlantıları sayesinde olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden raporun Türk makamlarından mı yoksa Alphand kanalıyla mı Buchberger'e iletildiği konusunda net bir yorum yapmak bu konudaki Türk arşivlerinin henüz ulaşılma açığı olmamasından dolayı mümkün görünmemektedir⁹.

1. Atatürk Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Mali Yapısı ve Maliye Politikaları

1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulamış olduğu mali politikalar literatürde birçok farklı şekilde tasnif edilmiştir. Bu çalışmada 1923-1929 yılları arasında liberal anlayış, 1930-1938 arasında ise devletçilik anlayışı olarak nitelendiren görüş dikkate alınacaktır¹⁰. Çalışmamız açısından değerlendirildiğinde Alphand'ın raporunun da yazıldığı yılları kapsayan, 1930-1938 yıllarında ortaya çıkan ve uygulanan devletçilik politikası ilk olarak Başvekil İsmet Paşa'nın 1930 yılında Sivas'ta yaptığı bir konuşmada ortaya

(bundan sonra ÖStA.AdR.NPA/30), Avusturya'nın Ankara Büyükelçiliğinden Avusturya Dışişleri Bakanlığına gönderilen 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapor.

- 9 ÖStA, AdR, NPA/30, Avusturya'nın Ankara Büyükelçiliğinden Avusturya Dışişleri Bakanlığına gönderilen 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapor, s. 2.
- 10 Bu konudaki diğer görüşlerden birincisi 1923-1929 yıllarını arasında dışa açık devlet eliyle özel sermayenin teşviki dönemi, 1930-1932 yılları arasında özel sermayeye dayanan himayecilik dönemi ve 1933-1939 arasında devletçilik-himayecilik dönemi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir görüş ise 1923-1931 arasında Milli İktisat görüşünün tasfiyesi ve tadili, 1931-1938 arasında ise devletçilik dönemi olarak nitelendirmektedir. Gülay Akgül Yılmaz, "Türkiye'de 1923-1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C XXVII, No: II, 2009, s. 298.

çıkıştır. Daha sonra 1931 yılında gerçekleştirilen CHP'nin üçüncü büyük kongresinde parti programına dahil edilen devletçilik ilkesi, uygulamada kendisini 1932 yılından sonra göstermeye başlamıştır¹¹. Devletçilik ilkesinin gereği olarak devletin oynayacağı müteşebbis rolünü ülkenin kalkınması açısından son derece gerekli görülen sanayi alanında uygulama düşüncesi sonucu ortaya çıkmış olan Birinci Sanayi Planı, 17 Nisan 1934 tarihinde uygulanmaya başlamıştır. Bu plan gereği her yıl bütçeye 6 milyon lira konulması öngörülmüş ve bu şekilde sanayileşmenin mali yükü ile vergi arasında bir ilişki kurulmuştur¹².

1930-1938 yılları arasında görev yapmış olan üç hükümetin programlarında mali konularda yer alan ilkelere bakıldığında ise 27 Eylül 1930-4 Mayıs 1931 tarihleri arasında görev yapmış olan 5. İnönü hükümetinin vergi ıslahı ve liranın değeri konularına özel önem verdiği görülmektedir. Bu programda çeşitli vergilerin üzerinde değişiklik yapılacağı vurgulanmıştır. 4 Mayıs 1931-1 Mart 1935 tarihleri arasında görev yapan 6. İnönü hükümeti programında ise vergiler hakkında değişiklik içeren kanun tekliflerinin meclise sunulduğu belirtilmiştir. Vergi usul ve esaslarında yapılan değişikliklerin amacı hazinenin güçlendirilmesi olmuştur. 1 Mart 1935- 1 Kasım 1937 yılları arasında görev yapmış olan 7. İnönü Hükümeti programında ise ekonominin ödeme gücünü artıracak bir ticaret sistemi uygulamak gerektiği öne çıkarılmıştır¹³.

1930 yılından sonra Türkiye'deki mali politikaları etkileyen en önemli gelişmelerden birisi de Merkez Bankası'nın kurulmasıdır. Bu dönemde banka, kuruluş kanunu gereğince döviz ve altın karşılığında para çıkarma yetkisi olsa da stoğundaki altın miktarını artırmış fakat buna karşılık yüksek miktarda para piyasaya sürmemiştir. Tedavüldeki banknotların altın karşılık oranları 1932'de %12.5 iken 1937'de %21.2'ye çıkmıştır¹⁴.

11 Bu dönemde yaşanan ekonomik krizin üstesinden gelenebilmesi için devletin yatırımlar yapıp ekonomiye müdahale etmesi gerektiği fikri ön plana çıkmıştır. Bunun için sanayileşmeye öncelik verilmiş ve beş yıllık sanayi planı hazırlanmıştır. Gülay Akgül Yılmaz, agm., s. 315; Ayşe Durgun-Dilek Göze Kaya, "1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No: 19, 2009, s. 238.

12 Gülay Akgül Yılmaz, agm., s. 315; Alphan'dın Türkiye'ye gelişinden sadece bir ay önce uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık sanayi planı hakkında Alphan'dın görüşleri ve bütçeye getireceği yük hakkındaki hesaplamaları için bk. ÖStA.AdR.NPA/30. 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapora ek, s.13.

13 Gülay Akgül Yılmaz, agm., s. 316.

14 Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde 1927-1935 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)*, İstanbul Yüksek

1930-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin bütçeleri incelendiğinde ise 1930, 1936, 1937, 1938 yılları bütçelerinin fazla verdiği, 1933 bütçesinin denk olduğu, 1931, 1932 ve 1934 yılları bütçelerinin ise açık verdiği görülmektedir. Aslında bu dönemin maliye alanında temel prensipleri denk bütçe, düzgün ödeme ve liranın değerini korumak olarak öne çıkmasına rağmen yaşanan bu durumun temel nedenleri, 1929 ekonomik buhranının etkisi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikle demiryolu alanında yapmış olduğu bayındırlık yatırımlarının maliyetidir¹⁵.

1931-1934 yılları arasında bütçenin bu etkiler nedeniyle açık vermeye başlaması üzerine hükümet vergi gelirlerini artırmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Bu dönemde memur ve işçi maaşları üzerindeki vergiler oldukça artmış, gelirden alınan vergi payı 1932-1935 yılları arasında %19'a çıkmıştır¹⁶. Büyük buhranın bütçe üzerindeki zararlı etkilerini ortadan kaldırmak için 1931 yılında iktisadi buhran vergisi ve 1932'de muvazene vergisi yürürlüğe girmiştir. Buhrana özel olarak çıkartılmasına rağmen bu istisnai vergiler 1951 yılına kadar kaldırılmamıştır¹⁷.

1930-1938 arası dönemin maliye politikaları açısından bir diğer özelliği ise 1929 krizinin etkisi, bütçe açıkları ve döviz sorunları nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk defa ülkedeki kibritle tekeli yabancı bir şirkete imtiyaz olarak vermesi karşılığında dış borç almasıdır. Bu dönemde daha sonra 1934'te uygulamaya geçilecek olan Birinci Sanayi Planı için Sovyetler Birliği'nden kredi alınmıştır¹⁸.

1929- 1934 yılları arasında dünyadaki ekonomik krizin de etkisiyle Türkiye'de genel fiyat seviyesi ve paranın dolaşım hızı azalmıştır. Ekonomik durgunluğa işaret eden bu durum özellikle özel sektörü olumsuz etkilemiştir¹⁹.

İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği, İstanbul 1977, s. 249.

15 Gülay Akgül Yılmaz, agm., s. 317; İstiklal Yaşar Vural, "Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No: 20, 2008, s. 98; Durgun-Kaya, agm., s. 326.

16 Kader Akdağ Sarı, "Atatürk Dönemi'nde Uygulanan Vergi Politikasının İktisadi Kesimler Üzerindeki Etkisi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S 38, 2020, s. 198.

17 İstiklal Yaşar Vural, agm., s. 102-103.

18 İstiklal Yaşar Vural, agm., s. 214-215; Işıl Sağlam, "Cumhuriyet Gazetesine Göre Türkiye'de Ekonomi-Politik (1930-1945)", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Denizli 2012, s. 185; Durgun-Kaya, agm., s. 239.

19 Gülten Kazgan, *age.*, s. 248-249.

2. Türkiye'de 1923-1938 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Vergi Reformları

Türkiye'de vergi reformlarının gerçek amaçları hazine gelirlerini artırmak ve vergi idaresini düzenlemek olmuştur. Adil vergiyi hedefleyen ve vergi kaynaklarını genişletici reformlar genellikle kısıtlı kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra gerçekleştirilen ilk ve en önemli vergi reformu 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılmasıdır. 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresinde bu yönde oy birliği ile alınan karar uygulanmıştır. 1926 yılında Osmanlı döneminden kalan temettü vergisi kaldırılarak yerine kazanç vergisi getirilmiştir. Bunun yanında Veraset ve İntikal vergisi alınmaya başlanmıştır²⁰. Yine 1926 yılında muamele vergisi uygulanmaya konulmuş ve bu şekilde vergi yükü köy ekonomisinden şehir ekonomisi üzerine kaymaya başlamıştır²¹.

Alphand raporunun yazıldığı yılları da kapsayan 1930-1938 yılları arasında Türkiye'de vergi yükünün Gayri Safi Milli Hasıla'ya oranı genellikle %10 civarında olsa da 1929 ekonomik krizinin etkilerinin en çok hissedildiği 1932-1933 yıllarında bu rakam %18.2 ve %13.7 olmuştur²².

1 Aralık 1931 tarihinden itibaren krizin etkilerini azaltmak için uygulamaya konan İktisadi Buhran Vergisi ve yine bütçe açığını kapatmak için getirilen Muvazene Vergisi sadece maaşlı ve ücretlilerden alınmıştır²³. 1929 krizinin etkilerini ortadan kaldırmak için getirilen vergiler ayrı ayrı kanunlarla uygulamaya geçtiklerinden karmaşık ve sistemsiz bir durum ortaya çıkmıştır. Bu da hem vergi tahsil memurlarının hem de vergi yükümlülerinin işlerini zorlaştırmıştır²⁴. 1931 yılında yürürlüğe giren bir diğer vergi ise bina vergisidir. Yine aynı yıl veraset ve intikal vergisi önemli ölçüde değiştirilmiştir²⁵. 1934 yılında Kazanç Vergisi yeniden düzenlenerek elde edilen gelir artırılmak istenmiş fakat istenen başarı elde edilememiştir²⁶.

20 Hülya Kirmanoğlu, "Türkiye'de Vergi Reformları, Siyasal İktidarlar ve İktisat Politikaları", *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, C 0, No: 36, 1994, s. 57-58.

21 Durgun-Kaya, agm., s. 242.

22 Nezih Varcan, *Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1987, s. 62.

23 Nezih Varcan, *age.*, s. 51.

24 Nezih Varcan, *age.*, s. 59.

25 Yılmaz, agm., s. 320.

26 1926 yılında temettü vergisi yerine uygulamaya giren kazanç vergisinin ilk uygulamasından istenilen başarı elde edilememiştir. İsmail Türk, "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", *Atatürk Dönemi*

1929 ekonomik krizinin etkilerini azaltmak ve bütçe dengesini korumak üzere 1931 yılından itibaren yeni vergiler yürürlüğe konulup vergilerden elde edilen gelirler artırılmaya çalışılsa bile bunun ileride ekonomik durgunluğa yol açabileceği tahmin edildiğinden bütçeler 1934 yılından itibaren dengeye geldikten sonra vergilerde hafiflemeler başlamıştır. Hayvan vergisi iki kere azaltılmış, 1935 yılına kadar olan arazi vergisi borçları silinmiştir. 1934-1938 yılları arasında tüketim vergileri ve tekel karlarında indirime gidilmiş, tuz fiyatı %50, muvazene vergisi %20 azaltılmıştır²⁷.

1930-1938 yılında vatandaş üzerindeki vergi yükünün hesaplanması için çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. 1935 yılında ülkeye gelen ve vergi sistemi hakkında incelemelerde bulunan Fransız Jules Pichard'ın yapmış olduğu hesaplamalara göre 1934 yılında kişi başına düşen vergi yükü 14.45 liradır. Kişi başına milli gelirin bu dönemde yaklaşık 80 lira olduğu göz önüne alındığında, kişi başına vergi yükü gelirin %18'i civarında olarak ortaya çıkmaktadır²⁸.

3. Hervé Alphand'ın Türkiye'nin Mali Durumu Hakkında Raporu

3.1. Giriş

Alphand 1935 yılının Mayıs ayında tamamladığı raporunun giriş bölümünde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu andan itibaren hedefinin halkın modern toplumun bütün nimetlerinden faydalanması ve mali bağımsızlığının korunması olduğunu belirtmiştir. Bunu sağlamak için hükûmetin ülkeyi iyi organize olmuş, güçlü bir orduyla donatmak istediğini söyleyen Alphand, hem dış saldırılara karşı toprak bütünlüğünü korumak hem de yeni cumhuriyeti sağlam temellere oturtmak için bunun gerekli görüldüğünü vurgulamıştır. Hükûmetin ikinci sıradaki hedefinin ülkenin ekonomik bağımsızlığı olduğunu belirten Alphand'a göre ülke yöneticilerinin gözünde bu iki hedef ayrılmaz bir bütünlük oluşturmaktadır. Hükûmet yabancıların elinde bulunan temel üretim ve ulaşım araçlarını geri satın alma zorunluluğu hissetmektedir. Bunları yaparken ülkenin bütün doğal kaynaklarını kullanarak temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere endüstriyel işletmeler de

Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 17.

27 Gülten Kazgan, *age.*, s. 267; Işıl Sağlam, *agt.*, s. 191.

28 Güneri Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Ankara, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, 2008, s. 92; Ozan Bahar, *Türkiye'de Atatürk Döneminde (1923-1938) Uygulanan Para Politikaları, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C 11, S 1, 2004, s. 164.

kuracaktır. Bunlar gerçekleştiğinde en azından temel ihtiyaçlar konusunda yabancılardan yardım istenmesine gerek kalmayacaktır.

Bu noktaya kadar Cumhuriyet'in hedeflerini ve temel kaygılarını oldukça doğru bir şekilde analiz eden Alphand, bu hedefleri eleştirmeden hem genel hem yerel koşulların bunlara ulaşılmasını ciddi şekilde zorlaştırdığını söylemiştir. Alphand bu hedeflerin kamu maliyesi üzerindeki etkilerini ön plana çıkarmıştır. Türkiye'nin yabancı sermayenin serbestçe faaliyet gösterdiği dönemlerde bundan fazla fayda görmediğini belirten Alphand, dünya çapında krizin neden olduğu genel belirsizliğin sermaye hareketliliğini felce uğrattığını söylemiştir. Oysa bu hareketlilik savaştan önce endüstriyelmiş ülkelerle yeni ülkeler arasındaki doğal ilişkilerden doğuyordu.

Alphand'a göre Cumhuriyet geçmişin hatalarını tekrarlamamak kaygısıyla kapitülasyon rejimini akla getirecek her türlü anlaşmadan kaçınmış, buna karşılık yabancı yatırımcılar hükûmetin aradığı krediyi ancak yıllık geri ödemeleri bütçeye ağır yük olacak şekilde vermeye yanaşmıştır. Bu şartları kabul etmeyen Türkiye'nin önünde tek seçenek hedeflerine kendi kaynaklarıyla ulaşmak olarak kalmıştır. Savaşlar nedeniyle oldukça zayıf olan kaynaklar tükenmiş, ilkel vergi sistemi kapsamlı bir reforma ihtiyaç duyar bir halde kalmıştır. Yine ilk dönemde yönetim içinde acemi, yetersiz eğitim görmüş ve taşıdığı yükü kaldıramayacak kişiler bulunmuştur.

Özel girişimlerin Türkiye'nin hedeflerine ulaşma konusunda yeterince fayda sağlamaması, büyük ölçekli projeleri hayata geçirebilmek için yöneticileri ekonomiyi kendileri yönetme zorunluluğunda bırakmıştır. Yine Alphand'a göre bu müdahale sadece teorik bakış açılarından kaynaklanmamıştır. Bu açıdan Türk devletçiliği, Sovyet tipi sosyalizme karşı çıkmaktadır. Türk devletçiliğinin hedefi kapitalist faaliyetleri tamamen bastırmak olmamıştır. Tam tersine gelişebileceği bütün alanlarda bunları desteklemiştir. Özel girişimin başarısız veya yetersiz olduğu alanlarda ise onu ikame etmiştir.

Alphand'a göre Türkiye Cumhuriyeti sadece savaştan sonra yeni kurulmanın getirdiği zorluklarla değil 1929 ekonomik krizinin dünyada neden olduğu sorunlarla da başa çıkmak zorunda kalmıştır. Hükûmetin giriştiği reform programı sırasında dış ödeme yükü artmışken dünyadaki genel fiyat düzeylerinin düşüşü ihracat gelirlerini azaltmış ve bu eksiklik ihracat miktarı artırılarak da telafi edilememiştir. 1930 yılında yaşanan döviz krizinde de bu durum tekrarlanmıştır.

Fakat o günlerden itibaren hükûmetin aldığı enerjik tedbirler sayesinde liranın değerindeki düşüş durdurulmuştur. Alphand'a göre hükûmet büyük bir bilgelikle önceliğini ödemeler dengesini sağlamaya ve liranın değerini korumaya vermiştir. Alphand hükûmetin bu iki fikri kararlılıkla uygulamaya devam etmesi halinde kendisine koyduğu hedeflere ulaşacağından emin olunabileceğini ifade etmiştir²⁹.

3.2. Türkiye'nin İç Ödeme Kapasitesi

3.2.1. 1929-1934 Arası Bütçe Durumu

	1929	1930	1931	1932	1933
Gelir Tahmini	220.546.000	222.732.000	186.705.000	169.354.000	170.477.000
Gerçek Gelir	218.530.000	190.194.000	165.128.000	173.578.000	170.072.000
Bütçe Kanunu Dahilinde Açılan Tahsisatlar	228.408.000	222.646.000	186.582.000	119.147.000	170.475.000
Sonradan Açılan Tahsisatlar	5.142.000	6.271.000	7.884.000	2.947.000	2.138.000
Açılan Tahsisatların Toplamı	225.550.000	228.917.000	194.466.000	172.094.000	172.613.000
Gerçek Giderler	209.747.000	203.842.000	181.580.000	164.430.000	168.292.000
Gerçek Sonuçlar	+8.783.000	-13.648.000	-16.452.000	+9.148.000	+1.780.000

Alphand'a göre Türkiye'nin 1929-1933 yılları arasındaki bütçe gelir-gider tahminleri ve gerçek sonuçlarının yer aldığı bu tablo incelendiğinde, gelir tahminlerinin 1929, 1930, 1931 yıllarında gerçek gelirden oldukça fazla iken 1932 ve 1933 yıllarında gerçeğe oldukça yaklaştığı ortaya çıkmıştır. Verilen tahsisatlar genel olarak gerçek gelirlerin üzerinde olsa da gerçek giderler verilen tahsisatların altında kalmış bu da ancak bazı önemli tahsisatların yıl sonunda iptal edilmesi ile sağlanmıştır. Bütçe açığı 1931 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Fakat hemen ardından alınan tedbirler sayesinde durum tersine çevrilmiştir.

29 ÖStA.AdR.NPA/30. 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapora ek, s. 1-3.

1930 ve 1931 yıllarındaki bütçe açıklarının sorumlusu giderlerin aşırı bir şekilde artması ve gelirlerin de önemli oranda düşmesi olmuştur. 1931 yılından sonra giderler azaltılmıştır. Kamu gelirlerinin azalmasının doğrudan sebebi dünyadaki kriz olmuştur. Kriz nedeniyle dış ticaret azalmış ve fiyatlar düşmüştür. Ticaretteki açık karşısında hükümet liranın değerini koruyabilmek için ithalatı kısıtlama yoluna gitmiş, 1929 yılında 255.9 milyon lira olan toplam ithalat alınan tedbirler sonucu 1932 yılında 86 milyon liraya düşmüştür. 1930 yılında toplam gelirlerin dörtte biri gümrükten elde edilirken 56 milyon lira olan gümrük gelirleri giderek düşerek 1931'de 44 milyon lira, 1932'de 38.5 milyon lira ve 1933'te 35 milyon lira olmuştur.

Alphand'a göre gelirlerin azalmasının önemli bir nedeni de fiyatların giderek düşmesi ile vergilerin toplanmasının zorlaşması olmuştur. Buna rağmen hükümet vergi gelirlerinin azalma eğilimi gösterdiği bu ortamda maaşlarda bir artışa gitmeyi zorunlu olarak görmüş ve 1931'de 6.6 milyon lira olan maaş ödemelerinin 1935 yılı sonunda 10.5 milyon lirayı aşması öngörülmüştür.

Hükümetin 1930 ve 1931 yıllarındaki bütçe açıkları karşısında kötüleşen durumuna çare olmak için önünde bulunan iki seçenekten ikisini de kullandığını belirten Alphand, bunlardan birisinin giderleri kıstak diğerinin ise gelirleri artırmak olduğunu ifade etmiştir.

Alphand'a göre Türkiye'nin 1931 yılındaki gelir tahmini 1930 yılındakinden 36 milyon lira, 1932 yılındaki gelir tahmini ise yine 1930 yılındakinden 53 milyon lira daha az gerçekleşmiştir. Gelirlerdeki bu azalmadan en çok etkilenen kurumlar Müdafai Milliye Vekaleti, Nafia Vekaleti ve İktisat Vekaleti olmuştur. Hükümetin büyük bir cesaret ile askeri ve ekonomik programını erteleyerek Meclis'te daha önce bu yönde onaylanmış olan tahsisatların iptalini gerçekleştirdiğini belirten Alphand, Türkiye'de 1929 krizinin etkilerini gidermek için yeni konulan vergilerden en çok etkilenenlerin memurlar ve emekliler olduğunu vurgulamıştır. İktisadi Buhran Vergisi'nden 1931 yılında 4.2 milyon lira, 1932'de 9.9 milyon lira ve 1933'te 10.3 milyon lira gelir elde edilmiştir. Yine Muvazene Vergisi'nden 1932 yılında 13.8 milyon lira ve 1933'te 14.6 milyon lira gelir elde edilmiştir.

Alphand'a göre artırılan Muamele ve Tüketim Vergisi oranları sayesinde bunlardan elde edilen gelirler 1931 yılında 11.6 milyon liraya ve 1933'te 18.4 milyon liraya çıkmıştır. Üretimdeki ve gümrük gelirlerindeki azalış bu şekilde telafi edilmiştir. Bütçe açısından yaklaşıldığında ise bu mali tedbirlere özellikle gümrük ve tekell gelirleri ile emlak vergisi gelir beklentilerinin

gerçeğe daha uygun bir şekilde tahmin edilmesi eşlik etmiştir. Bütün bu önlemler 1932 yılından itibaren istenilen etkiyi göstermiş ve bütçe 9 milyon lira fazla vermiştir. 1933'te bu rakam 1.7 milyon olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında gecikmiş borç ödemeleri ise 10.6 milyon liradan 5.3 milyon liraya düşmüştür.

Alphand'a göre 1 Haziran 1934-31 Mayıs 1935 tarihleri arasını kapsayan 1934 mali yılı bütçesi son yıllarda durumun iyileşmesinden istifade etmiştir. Alphand bu koşullarda hükûmetin 1935 mali yılından sonra deflasyon politikasına son vereceğini düşünmektedir.

1934 yılında bütçe gelir tahmini 184.081.000 lirayken gider tahmini 184.075.636 lira olmuştur. 1932 yılında 169.3 milyon ve 1933'te 170.4 milyon lira olan bütçe hacmi daha da artmıştır. 1 Haziran 1933'ten itibaren PTT için oluşturulan tahsisat bütçeye ek olarak 4.8 milyon lira yük getirmiştir.

Önceki bütçelere göre gelir beklentisinin artmasının temel nedeni çeşitli vergi bağışıklıklarının kaldırılması ve şeker, gaz, elektrik gibi bazı tüketim vergilerinin artırılması olmuştur. Yine Milli Savunma, Pul/Damga Vergisi gibi yeni vergiler getirilmiştir.

Gelirlerin artmasından en çok faydalanan kurumlar Müdafa-i Milliye Vekaleti, İktisat Vekaleti ve Maarif Vekaleti olmuştur. Müdafa-i Milliye Vekaletinin tahsisatı 12.5 milyon lira, Maarif Vekaletinin tahsisatı 2 milyon lira ve İktisat Vekaletinin tahsisatı da yarım milyon lira artırılmıştır.

Müdafa-i Milliye Vekaletinin tahsisatında 12.5 milyon artış olmasına rağmen 1934-1935 mali yılını kapsayan askeri program gerçekleştirilemeyeceğinden bu bakanlığın kullanımı için 5 milyon liralık ek bir tahsisata onay verilmiştir. Bu ekstra gelir para basımından ve bir yıllık hazine bonolarından elde edilmiştir.

Alphand'a göre Türkiye'de normal bütçenin yanında bir de olağanüstü bütçe bulunmaktadır. Bu bütçe aşırı kısa dönemli borçlar tarafından beslenmektedir. Alphand süreci prensip olarak gelecek bütçelerdeki gelirleri şimdiki giderleri karşılamak için kullanması açısından eleştirilebilir balsa da giderlerin miktarı makul bir düzeyi geçmediği ve dalgalı borçlar kısa sürede açılıp kapandığı sürece bunun büyük bir tehlike oluşturmadığını belirtmiştir³⁰.

30 ÖStA.AdR.NPA/30. 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapora ek, s. 3-7.

3.2.2. Bütçe Görünümü

Alphan'd raporunun Türkiye'nin güncel bütçe görünümü kısmına 1934 mali yılı bütçesinin dengede görüldüğünü belirterek başlamıştır. Yılın son iki ayındaki gelirler önceki 10 ay ile aynı ritimde devam ederse toplam gelir 190 milyon liraya yaklaşacaktır. Bu rakam sene başındaki tahminlerden 6 milyon lira daha fazla olarak gerçekleşmiş olacaktır. Ayrıca son iki mali yıla bakıldığında son iki ayda elde edilen gelirlerin yılın geri kalanının ortalamasından daha fazla olduğu fark edilmiştir. Bundan dolayı Alphan'd bahsedilen rakamlara ulaşılmasını oldukça mümkün görmüştür. Bütçeyle ilgili bu fazla gelirler en çok yıl içinde açılan ve miktarı 3 milyon lirayı bulan ekstra tahsisatları karşılamaya yarayacaktır.

1935 mali yılı için hazırlanan ve meclise gönderilen bütçe tasarısının hacminin önceki yıldan 16.9 milyon lira daha fazla ve 194.9 milyon lira olarak belirten Alphan'd'a göre, giderlerdeki en büyük artış Müdafai Milliye Vekaleti tahsisatından kaynaklanmıştır. Uluslararası gelişmeler Türkiye'yi askeri programını uygulamayı hızlandırmaya zorladığından, kara kuvvetleri için 3 milyon lira, malzeme alımı için de 1 milyon lira fazladan tahsisat ayrılması uygun görülmüştür. Müdafai Milliye Vekaleti için ayrılan bu kaynaklar aslında bir yıllık hazine bonolarından elde edilen olağandışı gelirlerden beslenecektir. Hazine bonosundan kaynaklanan bu olağandışı gelirler 1934 ve 1935 yıllarında 10 milyon liralık ekstra gideri karşılamıştır.

Müdafai Milliye Vekaletinin ardından tahsisatı en çok artan kurumlar İktisat ve Maliye Velaketleri olmuştur. Maliye Vekaleti için konulan fazladan tahsisatın bakanlığın yapısının yeniden organize edilmesinde ve görevli memur sayısının artırılmasında kullanılması planlanmıştır. Yine İstatistik Kurumu'nun tahsisatı 399.548 lira artmıştır.

Yapılan tasarruflar ve bazı borçların yeniden düzenlenmesi ile ortaya çıkan yaklaşık 4 milyon liralık tahsisat bütçede hemen İstanbul Rihtım İşletmelerinin yıllık tahsisatı, Sümerbanka beş yıllık planın uygulanması için fazlalık, 1934 yılında çıkarılmış hazine bonolarının faiz ve amortisman ödemeleri, Osmanlı borçlarına ait yıllık ödemenin artırılması gibi yeni giderlere atanmıştır. Toplamı 4.75 milyon liraya ulaşan bu giderler, tasarruflar sonucu elde edilen kaynaktan fazla bir toplam oluşturmuştur. Alphan'd aradaki farkın kapatılması için hükûmetin 750.000 liraya yakın tutarda yeni gelir kalemleri bulmak zorunda olduğunu ifade etmiştir.

Alphand'a göre 1935 yılı için bütçe gelir-gider tahminleri 1934 mali yılının ilk 8 ayındaki değişimleri göz önünde tutarak 1933 yılı gerçek gelir-giderlerine göre yapılmıştır. Bu tahminlerin şimdiye kadar doğru sonuçlar verecek şekilde ilerlediği gözlemlenmiş yani 1935 bütçesinin 1934 bütçesinden biraz daha yüksek bir hacimde olacağı tahmin edilmiştir. Alphand, Maliye Bakanlığının yeni alınacak tedbirler sayesinde 4 milyon liralık bir ek kaynak oluşturacağını ve bütçeyi 195 milyon lirada dengeleyeceğini düşünmüştür. Maliye Bakanlığının ek kaynak oluşturmayı planladığı kalemler arasında arazi vergisi oranlarının yeniden düzenlenmesi, iç tüketim vergisinin yeni ürünlere uygulanması (+2 milyon lira), kazanç vergisinde yeni bir işletme vergisi usulü getirilmesi (+1 milyon lira) zikr edilmiştir. Alphand'a göre genel olarak ekonomik durumun kötüye gitmediği varsayılırsa gelir tahminleri gayet ihtiyatlı bir şekilde hesaplanmıştır.

Alphand raporun bütçe ile ilgili kısmının bundan sonraki bölümünde o güne kadar olan bütçeleri inceledikten sonra gelecek yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin bütçesinin nasıl değiştirilebileceği, idari harcamalarda bir tasarruf yapıp yapılamayacağı, mali kaynakların artırılıp artırılamayacağı gibi sorulara cevap aramıştır.

Alphand'a göre Türkiye'nin güncel bütçeleri kendilerinden önce gelen bütçelerden dengelerini tehlikeye atacak derecede büyük borçlar devralmamıştır. "Ertelenmiş borçlar"ın miktarı çok az olmuştur. Bu kategorideki giderleri karşılamak için önceki iki bütçede ayrılan 500.000 lira kullanılmıştır. Alphand bu noktada devreden borçların bütçe dengesi için bir tehlike oluşturmadığı durumda hükümetin giriştiği taahhütlerin ülkenin iç ödeme kapasitesini aşmadığı söylenebilir mi? Sorusunu sorarak buna cevap aramaya çalışmıştır.

Alphand hükümetin giriştiği taahhütlerin ödemelerinin kredi anlaşmalarıyla ve hazine bonoları yoluyla olduğunu belirtmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin uzun vadeli borcunun, demiryolu yapımı için ayrılan yıllık ödemeler bütçeye dahil edilirse 1935-1936 mali yılında bir önceki mali yıla oranla artarak 19.559.644 liraya çıkacağını vurgulamıştır. Yaklaşık 2 milyon liralık bu artışın temel sebebi İzmir-Kasaba demiryolu hattı ile İstanbul Rıhtım İşletmelerinin millileştirilerek geri satın alınması olmuştur. Gelecek bütçeler göz önüne alındığında geride henüz millileştirilebilecek ve yabancıların elinde bulunan kurumların sayısı oldukça azalmıştır. Bu yüzden Alphand'a göre bundan sonra yapılacak millileştirmeler bütçe giderlerine önemli yük getirmeyecektir. Fakat eğer hükümet 1933 yılında başlattığı iç borçlanma

(1933 Ergani istikrazı, 1934 Sivas-Erzurum istikrazı) politikasını sürdürmekte ısrar ederse işte o zaman uzun vadeli borçlardaki artışa dikkat etmek gerekeceği Alphand tarafından öne sürülmüştür.

Alphand'a göre Müdafa-i Milliye ve Nafia Velaketlerinin projelerine tedarikçi olanların karşılığında elde ettikleri hazine bonoları hükümetin kısa ve orta vadeli borçlarını oluşturmaktadır. Fakat bu iki bakanlığın önümüzdeki yıllarda ihtiyaç duyacağı yıllık ödemeler önemli ölçüde azalacağından toplam kısa vadeli borç 1934 yılında 22.5 milyon lira iken 1935 yılında 15.2 milyon liraya düşecektir. Yine de bunun gelecekte bu tarz borçların artmayacağı anlamına gelmeyeceğini vurgulayan Alphand, bu konudaki asıl belirleyici olan şeyin kaynakların artırılıp artırılmayacağı olduğunu ifade etmiş ve Türkiye'nin askeri ve ekonomik programını hayata geçirebilmek için yeni taahhütlere girişmesini mecburi olarak görmüştür.

Alphand 5 yıllık sanayi planı ile ilgili düşüncelerini aktarmaya doğrudan devletin kendisi tarafından gerçekleştirilemeye dahi mali bağımsızlığa sahip İş Bankası ve Sümerbank gibi kurumlar tarafından uygulanacağını belirterek başlamıştır. Bu sayede planın bütçe üzerinde fazla yük oluşturmasının engelleneceğini ve Sanayi planında toplam 43.953.000 liralık gider öngörüldüğünü belirtmiştir. Alphand'a göre bunun 2.4 milyon lirası İş Bankası tarafından kendi kaynaklarından sağlanacak, geri kalan 41.5 milyon lira Sümerbank tarafından karşılanacaktır. Sümerbank Sovyet Hükümeti'nin verdiği toplam 8 milyon dolarlık kredinin 3.5 milyon dolarından faydalanacak ki bu da yaklaşık 7 milyon liraya karşılık gelmektedir. Geriye kalan 34.5 milyon lira büyük ölçüde bütçe tarafından karşılanacaktır. Sanayi işletmelerine malzeme sağlayan yabancı firmaların alacakları, sağladıkları kolaylık sayesinde 10 yıl vadeli olacağından bütçe üzerine yıllık, yaklaşık 3 milyon liralık bir yük gelecektir. Bu yükü hafifletmek için Sümerbank'ın bu sürede elde edeceği kar, toplam ödemeleri tamamlamak için kullanılacaktır.

Alphand'a göre 5 yıllık sanayi planı aslında hükümetin gözünde ülkenin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak bir plan olmaktan uzaktır. Bu yüzden planda belirlenen rakamlar kesin rakamlar değildir ve yeni projeler eklenme ihtimali her zaman mevcuttur. Alphand, tamamen teorik bir bakış açısıyla Türkiye'nin uygulamakta olduğu devletçi yaklaşımın eleştirilebilir olduğunu ve eleştirinin odak noktasının bu yaklaşımın gelecek bütçelerin hacmini artırması olacağını belirttikten sonra bu durumun hükümetin ekonomik programının temel noktası olduğunu vurgulayarak plan ve uygulama arasında bir çelişki olmadığını açıklamıştır. Alphand'a göre hükümetin amacı gelecek

bütçelerin hacminin artması, ülkenin kaynaklarının zenginleştirilerek her sene elde edilen gelirlerin artırılmasıdır.

Alphand'a göre bu noktada değerlendirilmesi gereken şey Türkiye'nin kendisine koymuş olduğu hedeflere ulaşmak için uygulayabileceği başka metotların, uygulamakta olduğu devletçilikten daha fazla avantaj getirip getirmeyeceğidir. Alphand, Türkiye'nin hedeflerine ulaşırken ulusal hassasiyetlerine bir hanel getirmeden yabancı sermaye ile iş birliği yapmak için elinde hangi araçların olduğunu inceleyeceğini açıklamış ve bir yol ayırımına geldiğini vurgulamıştır. "Kamu fonlarının daha ekonomik idaresiyle yani tasarrufla alınan kredileri avantajlı bir şekilde kullanarak düzelme mi yoksa mali kaynakların artırılması mı?"

Alphand yukarıda sorduğu sorunun cevabını ararken son yıllarda birçok bakanlık ve kurum teşkilatının yeniden düzenlediğini fakat bu düzenlemelerin kamu hizmetlerinin verimini artırmak için yapıldıysa tasarruf değil bütçe için yeni giderler oluşturmuş olacaklarını belirtmiştir. Önümüzdeki süreçte kurumlarda ve bakanlıklarda çalışanlara ayrılan tahsisatta bir azalma olmasını beklemeyen Alphand, memur sayısı azaltılsa bile daha fazla iş yükü altında kalacakları için maaşların artırılması gerekeceğini belirtmiştir. Şu anda yürürlükte olan devlet, vilayet ve belediyelerden oluşan üç ayrı mali yönetimin büyük bir israf ortaya çıkardığını ve bu üç yönetimin tek bir çatı altında toplanması halinde büyük bir israf kaleminin ortadan kalkacağını vurgulamış ve bu şekilde yapılacak tasarrufun hem yerel hem de genel bütçeye faydalı olacağını ifade etmiştir.

Alphand'a göre hükümetin kendisini çağırarak girişmiş bulunduğu Maliye reformu, Maliye Vekaletinin hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi, memurların daha uzmanlaşması, kamu harcamalarının ve ödemelerinin basitleştirilmesi, hesapların mekanik ve merkezileştirilmesi anlamına gelse de reformun istenilen etkiyi göstermesi için bütün bu düzenlemeler yanında bütçe birliği/tek bütçe prensibine dönülmesi gerekmektedir. Son zamanlarda yaygınlaşan ek bütçe uygulamaları hem genel muhasebeyi zorlaştırıyor hem de tehlikeli bir israf ortaya çıkarıyor. Maliyede yapılan bu reformların faydası iş yapma metotlarının iyileştirilmesi ve kamu yönetiminin veriminin artırılmasıdır. Dolayısıyla bunlar gerçekleşirken tasarruf beklememek gerekir. Yukarıda sorulan sorunun cevabı ise bu yüzden hedefleri gerçekleştirebilmek için ülkenin kaynaklarının/gelirlerinin artırılmasının zorunlu olduğudur.

Alphan'd, Türk vergi yükümlüsünün üstündeki yükü abartılacak kadar ağır bulmamaktadır. Kesin olarak yorum yapmak için kişi başına düşen vergi yükünü ulusal gelire kıyaslamak gerektiğini belirten Alphan'd henüz bu hesaplanmadığından vergi yükü hesabını genel ve yerel bütçelerdeki giderler üzerinden yapmıştır ki bunların da toplamı 250 milyon lira civarında hesaplanmıştır. Yaklaşık 15 milyon civarında vatandaş arasında bölüştürüldüğünde kişi başına 16.60 lira ya da 200 Franklık bir vergi yükü hesaplayan Alphan'd, bu vergilerin %60'ının tüketim vergisi, gümrük, tekeller gibi dolaylı vergiler olduğunu belirtmiştir. Ürünlerin fiyatı arttıkça doğal olarak kişilerin ödediği vergi yükü de artmaktadır. Vergi yükümlülerinin doğrudan ödediği vergi yükünün 100 milyon lirayı geçmediğini hesaplayan Alphan'd, bununla birlikte nüfusun %75'inin doğrudan vergilere muhatap olmadığını tespit etmiştir. Doğrudan vergilerin yaklaşık 4 milyon kişi tarafından ödendiğini ve burada da kişi başına düşen vergi yükünün 25 lirayı ya da 300 Frank'ı geçmeyeceğini belirtmiştir. Güncel bütçede ödenmemiş vergi yükü az sayılabilecek bir oranda artsa da Alphan'd'a göre tasarruf kasalarındaki mevduatların artması genele bakıldığında vergi yükünün nüfus tarafından kaldırılabilirdiğini göstermektedir.

Bazı kalemlerde vergi oranlarının makul seviyenin üzerinde artırıldığını tespit eden Alphan'd, yine son yıllarda tarım ürünlerinin fiyatının sürekli düşmesi sonucu hayvan vergisinin tahsilatının zorlaştığını belirtmiştir. Hayvan vergisinin artırılması hayvan sürülerinin miktarının azalmasına yol açmış ve hayvancılığı kötü etkilemiştir. Kazanç vergisinin maaşların yaklaşık 1/3'ü olacak şekilde artırılmasını da oldukça yüksek bulan Alphan'd, bu vergi türünün oranı daha düşük ve tüm gelirler üzerinden alınacak daha genel bir vergi ile değiştirilmesini zorunlu görmüştür. Yapılacak değişiklik sonucunda yaşanacak gelir kaybının tüketim vergisi artırılarak telafi edilmesini önermiştir.

Alphan'd, vergi yükünün nüfus üzerinde daha adil bir şekilde dağılması için genel bir düzenleme yapılması gerektiği düşüncesindedir ve hükûmetin bu yola girmesi halinde devletin de bundan büyük fayda göreceğini savunmuştur. Reform sonucunda vergilendirilebilir kaynaklar üzerinde çıkan engellerin birçoğu kaldırılacaktır. Reform ile birlikte çıkarılacak uygun kanunlarla halkın vergi dairesi ile olan ilişkilerini iyileştirecek tedbirler de alınması gerektiğini belirten Alphan'd böylece vergi oranları artırılmadan çeşitli vergilerden elde edilen gelirlerin önemli ölçüde artabileceğini düşünmektedir. Bahsettiği reformun kapsamı gereken önemli noktaları şöyle açıklamıştır:

a) Vergi Tabanı

Alphand'a göre mali yönetim her şeyden önce vergi kaçırılmasını önlemek için bunu tespit edebilecek bir organizasyona sahip olmalıdır. Her vilayette vergi tabanından sorumlu özel memurların yerel bir müfettiş yönetiminde görev yapmaları bu konuda en iyi sonucu verecektir. Halkla teması olan bütün memurların durumlarının iyileştirilmesi ve davranışlarının sıkı bir şekilde takip edilmesi gereklidir. Halka karşı yanlış bir hareketi olanların hızlı ve ciddi şekilde cezalandırılması vergi yükümlüleri ile vergi dairesi arasındaki ilişkilerin bozulmasının önüne geçecektir. Yapılacak reform ne kadar iyi olursa olsun çalışacak memurların kalitesi yeterince iyi olmazsa alınacak verim düşeceğinden ve memurların da alanlarında uzmanlaşmaları için yıllara ihtiyaç olduğundan memurlara verilecek görevlerin olabildiğince açık ve basit olması gerektiği ifade edilmiştir.

Alphand, tüketim vergisi üzerindeki kontrolün olması gerekenden çok uzakta olduğunu tespit etmiştir. Üretimde uygulanan verginin ürünlerin çeşidine göre olması gerekirken, yönetim tarafından halen kesin olarak belirtilmediği için her durumda memurların inisiyatifine kalmasını eleştiren Alphand, aynı nedenlerle tekellerle ilgilenerek özel birimler oluşturulması gerektiğini ve tekellere özel sektör yöntemlerinin uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.

b) Vergilerin Toplanması

Alphand raporunun vergilerin toplanması ile ilgili kısmına net bir yargı ile başlamıştır. *Vergilerin toplanması ile ilgili bütün kurallar iyileştirilmeli* diyen Alphand bu konuda yapılabileceklerin çok geniş olduğunu belirtmiştir. Öncelikle vergilerin ödeme yolunun tekelleştirilmesi, gecikme zamlarının genelleştirilmesi, hazinenin ayrıcalıklarının ve garantilerinin güçlendirilmesi, vergilerin ödemesi konusundaki formalitelerin azaltılması, tahsilat memurlarının sorumluluklarının düzenlenmesi, kazalarda yerleşik vergi tahsil büroları kurulması ve buralarda seyyar tahsildarlar istihdam edilmesi gerekliliklerini ön plana çıkarmıştır. Alphand'a göre bu tedbirler uzun bir yolculuğun sadece başlangıcı olsa da ülkenin sağlam bir mali altyapıya kavuşması için Maliye Vekaleti bu kurallara şimdiden itibaren uymak zorundadır.

Bütün bu önlemlerin uygulanması halinde kamu gelirlerinin hacminin artabileceğini söyleyen Alphand'a göre her şeyden önce dikkat edilmesi gereken noktanın devletin kaynaklarının gelişiminin doğrudan milli ekonominin gelişimine bağlı olduğudur. Bunun da tek yolu son üç yılda olduğu gibi üretimin ve ülke içindeki mübadelenin artmasıdır.

Alphan'da göre devletin endüstri alanındaki girişimlerinin meyveleri şimdiden sonra alınacaktır. 1927'den 1934'e kadar yünlü endüstri üretimi %376, pamuk endüstrisi %411, çimento endüstrisi %338 ve şeker endüstrisi %1070 artmıştır. Yeni fabrikaların artan üretimlerini tüketebilmek ve ülke içi ticaretin gelişmesi için ülkenin çoğunluğunu oluşturan köylü kitlelerin alım gücünün artırılmasını zorunlu gören Alphan, endüstriyel üretimle tarımsal üretim arasında bir harmoni oluşturmak gerektiğini vurgulamıştır. Devlete bu noktada düşen görev milli ekonomi hedefine doğru ilerlerken ülke içinde yapılacak olan bu avantajlı ticaretin şartlarını oluşturmaktır. Tarımsal üretimin geliştirilmesi ve ürünlerin kalitesinin iyileştirilmesi akla gelen ilk tedbirlerdir. Böyle bir politika aynı zamanda yeni kurulan endüstrilere avantajlı fiyatlarla ihtiyacı olan hammaddelere ulaşma imkanını da sunacaktır.

Alphan raporunun giriş kısmında Türkiye'de uygulamakta olan devletçiliğin Sovyetlerdeki ile hiçbir alakası olmadığını belirtmiş olsa da raporunun bu kısmında devletin özel girişimin zayıflamasına neden olacak şekilde faaliyet göstermemesi ve ülkede bulunan hiçbir kaynağı göz ardı etmemesi gerektiğini belirtme ihtiyacı hissetmiştir. Alphan'da göre öncelik verilmesi gereken ilk üç alan limanlar, yer altı kaynakları ve turizmdir. Alphan hükümetin zaten son yıllarda bu yolda adımlar attığını belirtmiş ve bu girişimlerin başarılı olmasını temenni etmiştir. Hükümetin bu noktada sabırlı davranması gereken noktayı yatırımların kar getirmeden önce bir süre önemli miktarda kaynak yatırımı isteği olarak vurgulayan Alphan, hükümetin son yıllardaki politika ve hareket yolunu koruduğu takdirde gelecekte bütçe kaynaklarını önemli bir şekilde artıracığına inandığını vurgulayarak raporun bu kısmına son vermiştir³¹.

3.2.3. Hazine

Alphan raporunda Hazine ile ilgili görüşlerini açıklamaya başlamadan önce Türkiye Cumhuriyeti'nde Hazine'nin güncel durumunu takip etmenin şu an için mümkün olmadığını, hatta bütçe ile hazine arasında bir ayırım var mı onun bile belli olmadığını sitem etmiştir. Alphan'da göre Türkiye'de hazineyi en çok etkileyen şey bütçe uygulamalarıdır. Hazinesinin görevlerini yıllık gelirleri toplamak, bütçede mevsimsel olarak yaşanan açıklarla ve kapanış bütçelerinin kapatamadığı kesin açıklarla yüzleşmek olarak açıklayan Alphan, mali yıl içinde verilen ama onaylanmamış, bütçe giderlerinde

31 ÖStA.AdR.NPA/30. 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapora ek, s. 8-21

görünmeyen avansların ödemesini de Hazine'nin yaptığını vurgulamıştır. Alphan'd'a göre Hazine'nin sorumlulukları arasında önceki yıllardan kalan "ertelenmiş ödemeleri"de gerçekleştirmek de bulunmuştur. Bu görev ve sorumluluklarını yerine getiren Hazine, 1929, 1932 ve 1933 mali yıllarını lehine sonuçlarla kapatmıştır. 1930 ve 1931 yıllarında ise hazine büyük bütçe açıklarını kapatmak zorunda kalmış ve bu yıllar hazinenin aleyhine sonuçlarla kapanmıştır.

Yıllar	Bütçenin Hazine üzerindeki etkisi (bin lira)
1929	+5.209
1930	-17.367
1931	-14.837
1932	+3.751
1933	+1.462

Alphan'd, Türkiye'de Hazine tarafından gerçekleştirilen maaş ödemelerinin 1934 yılının Haziran ayında 5.384.000 liraya ulaştığını belirttikten sonra Hazine'nin 1934-1935 ve 1935-1936 mali yıllarında aldığı yeni bir görevin de milli savunma programının gerçekleştirilebilmesi için finansör olarak devreye girmesi olduğunu vurgulamış ve yükümlülüklerinin ve sorumluluklarının arttığını açıklamıştır. Toplamda bu iki sene için 10 milyon liralık bir tahsisat hazineden ayrılmıştır. Alphan'd 1932 mali yılında devlet demiryollarına ait 9.072.584 liralık bir borcun doğrudan Hazine'den ödendiğini tespit etmiştir.

Hazine'nin bu çeşitli görev ve sorumlulukları karşısında "bütçe fazlalıkları, mevduatlar, teminat akçeleri, miras ve bağışlar dışında Hazine'nin işlevlerini yerine getirebilmesi için ne gibi kaynakları var?" Sorusunu soran Alphan'd raporun hazine ile ilgili kısmının devamında bu soruya cevap vermeye çalışmıştır.

1. Hazinenin para basımı, borçlar gibi bazı olağandışı kaynaklardan yararlandığını belirten Alphan'd buna örnek olarak Amerikan Kibrit Tekeli'nin 1930 yılında ödediği 21.144.224 lira karşılığı olan dolarların büyük oranda hazineye tedarik edildiğini ve bu dolarların o yılki açığın kapatılmasında kullanıldığını göstermiştir.

2. Bankalara verilen kısa vadeli avansların da hazinenin gelir kaynakları arasında olduğunu belirten Alphan'd, bu duruma aşağıdaki örnekleri vermiştir.

Ziraat Bankası'nın aldığı 5 milyon liralık avans, Merkez Bankası'nın ödenmiş sermayesinin %80'i ile limitli olan (8.4 milyon lira) avans. Bu avans hazine bonusu şeklinde 3 ila 6 ay vadeli olarak piyasaya sürülmüştür. Merkez Bankası'nın ödenmiş sermayesinin %40'ı ile limitli olan (4.2 milyon lira) avans. Bu avans da 3 aylık hazine bonusu şeklinde piyasaya sürülmüştür. Osmanlı Bankası'na döviz olarak verilen avanslar da yine bu grup içinde değerlendirilebilir.

Alphand, Merkez Bankası'ndan alınan avansların reeskont ettirilerek hazine bonusu şeklinde tedarikçilere verildiğini belirtmiş ve bu tür avansların limitinin yukarıda bahsedildiği gibi 12.6 milyon lira ile sınırlı olduğunu ve bütçenin ancak %7'sine denk geldiği için bu tür avansların tehlikeli bir durum oluşturmadığını ifade etmiştir.

3. 1934 yılından itibaren Hazine'nin doğrudan 10 milyon lirayı aşmayacak bir yıllık bono çıkarma yetkisi bulundurduğunu belirten Alphand, 1 Nisan 1935 itibarıyla bu tür bonoların miktarının 5.695.000 liraya ulaştığını vurgulamıştır. Hazinenin kaynakları ile bütçe gelirleri kanunlarla net bir şekilde ayrılmış olsa da bu bonoların karlarının bütçeye yansıdığını ve bir gün uzun vadeli kredi ile konsolide edilmek zorunda kalınacağını tespit eden Alphand, o uzun vadeli kredi ödenmeye başladığı zaman ödemelerin bütçe giderleri içinde yer alacağını belirtmiştir. Yine dalgalı borçların da limitlerine ulaştıkları takdirde hazine için derin bir sorun oluşturacağını bu yüzden geçici olarak oluşan benzer durumların bir an önce yok edilmeleri gerektiğini vurgulamıştır.

4. Hazinenin ek bütçelerde yer alan ve kullanılmayan tahsisatlardan faydalanmadığını belirten Alphand, kamu kuruluşlarının kullanılmayan fonlarını Hazine'ye teslim etme zorunluluğu bulunmamasını sert bir şekilde eleştirmiştir.

Çeşitli kamu kuruluşlarının aynı Hazine gibi bankalarda açık hesaplara sahip olduğunu ve bu hesapların onlara düşük bir faiz getirisinden başka bir fayda sağlamadığını tespit eden Alphand, çok net bir şekilde görüldüğü üzere bu çeşitli kamu kurumları Fransa'daki gibi likit varlıklarını Hazine'ye yatırma zorunluluğu karşısında olsalar, bunların ayrı ayrı oluşturacağı masrafların önemli ölçüde azalacağını vurgulamıştır.

Hazinenin bütün gelir ve giderlerini gösteren bir doküman bulunmadığını belirten Alphand, bu eksikliği bir nebze giderebilmek için Hazine'nin çeşitli bankalardaki açık hesaplarında bulunan bakiyelerinin incelenmesinin

en azından gerçek durumu hakkında bir tahmin yürütülebilmesine izin vereceğini ifade ettikten sonra Hazine'nin bankalara olan borcunun son dört yılda hiçbir zaman bütçenin %10'unu aşmadığını belirtmiş ve bu hesaplardaki borçların 1 Nisan 1935 itibarıyla 10.2 milyar lira olduğunu açıklamıştır.

Alphand Hazine ile ilgili tespitlerine son verirken, sermaye piyasasındaki kaynakların kıtlığı nedeniyle Hazine'nin borcunun kısa vadede bazı limitleri aşamayacağını belirtmiş ayrıca denk bütçe uygulamasının kaçınılmaz sonucunun enflasyon olduğunu hatırlatmıştır. Yine Hazine'den sorumlu yetkililerin çözmek zorunda olduğu diğer sorunlar arasında yabancı para türleri üzerinden yapılacak ödemeler için gerekli döviz bulma zorunluluğunu da zikretmiştir³².

3.3. Dış Ödeme Kapasitesi

Alphand, Türkiye'nin dış ödeme kapasitesi hakkındaki görüşlerini aktarmaya başlamadan evvel Türkiye'nin denk bütçe uygulamasının karşılaşılan sorunların sadece bir kısmının nedeni olduğunu ifade etmiştir. Son yıllarda malların ve sermayenin uluslararası serbest dolaşımında yaşanan sorunların ve engellerin, birçok diğer ülkede olduğu gibi Türkiye'de de önceden serbest ticaret yoluyla otomatik olarak çözülen havale sorunları ortaya çıkardığını ve kamunun bütün güçleri ile bu sorunları çözmek için uğraştığını belirtmiştir. Dış borç ve kredilerin fazlalığının neden olduğu sorunların 1930 yılında liranın varlığını yok edecek dereceye geldiğini belirten Alphand, hükûmetin hızlı ve enerjik bir şekilde uygulamaya koyduğu bir dizi önlem sayesinde paranın değerinin korunabildiğini vurgulamıştır. Alphand'a göre birkaç aydan beri liranın istikrarı korunsun ve ülkenin döviz taahhütleri düzenli olarak yerine getirilmiş olsa dahi ülkenin ekonomisi için birçok olumsuz durum varlığını korumaya devam etmektedir³³.

3.3.1. 1930 Döviz Krizi ve Sonuçları

1930 Döviz krizi ve sonuçlarını değerlendirmeye başlarken ticaret dengesinin sürekli açık vermesi nedeniyle Türk Lirası'nın 1930'a kadar istikrarlı bir şekilde değer kaybettiğini belirten Alphand, Sterlin'in değerinin 1100 kuruşa kadar çıkması sonucu ihracat ile ithalat arasındaki eşitsizlik arttıkça hükûmetin ödemek zorunda olduğu döviz yükümlülüğünün de önemli ölçüde arttığını vurgulamıştır. Türkiye'nin 1929 yılında ticari açığı 1 milyar Frank'tan fazla

32 ÖStA.AdR.NPA/30. 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapora ek, s.21-25.

33 ÖStA.AdR.NPA/30. 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapora ek, s. 26.

olmuştur. Ticaret açığı yanında Türkiye'nin döviz taahhütlerini artıran en önemli nedenlerden birisini de bazı yabancı kuruluşların geri satın alınması için yapılan yıllık ödemeler olarak belirten Alphan'd'a göre Osmanlı borçlarının ilk kuponunun ödenmesi, demiryolu yapımı için hükümetin tedarikçilere verdiği siparişler, Müdafa-i Milliye Vekaletinin giderleri devletin döviz taahhütlerini oldukça artırmıştır. Bunların hepsinin birlikte finanse edilmesi bütçeye ve ödemeler dengesine ağır bir yük getirmiştir.

Durumu düzeltmek için yapılacak şeyin ya taahhütlerin toplam miktarını azaltmak ya da ticaret dengesini sağlamak olduğunu belirten Alphan hükümetin bunların ikisini de yaptığını vurgulamıştır. 1929 yılında eşya ithalatının azaltılması için tedbirler alınmış, dışarıdan alınacak bazı mallar ertelenmiş, gümrük oranları artırılmış, kontenjan uygulanmış ve kambiyo üzerinde hükümet denetimi getirilmiştir. Kambiyo kontrolünün kurulduğundan itibaren giderek sertleşerek uygulandığını belirten Alphan'd'a göre, bu tedbirlerle devlet ödemeler dengesinin araçlarını da eline alarak düzenlemiştir. Devlet tarafından düzenlenen "ihtiyaç" listesinde mallar dışındakiler için kambiyo verilmemiş, bunlar için verilen dövizler de sadece belirlenen bazı bankaların aracılığıyla tarafından elde edilebilmiştir.

Döviz karşılığında avans olarak lira vermek yasaklanmıştır. Türk toprakları dışında yerleşik olan kuruluşlara Türk lirası ile kredi açmak, senet veya kupon ihraç etmek, doğrudan veya dolaylı olarak yabancı döviz ihraç etmek de yasaklanmıştır. Türk ürünlerini ihraç edenler belirlenmiş bir bankaya ya da Merkez Bankası'na dışarıya satacakları mal değerinde döviz yatırmak zorundadır. İhtiyaç listesinde yer alıp ülkeye gelen mallar için aşağıdaki sistem uygulanmıştır:

1. Ticari ihtiyaçlar:

Kontenjanlar dahilinde ithal edilen malların ödemesi için döviz verilmiştir.

2. Kurumların ihtiyaçları:

Türkiye'de kurulmuş şirketlerin kar payları dağıtılırken veya faiz ödemeleri yapılırken yurt dışında yaşayan senet sahiplerine ödeme yapılması kambiyo kontrol merkezinin yetkisine bırakılmıştır.

3. Yurtdışına yapılan seyahatler için gerekli ihtiyaçlar:

Türk vatandaşlarına yurtdışına çıkarken verilebilecek maksimum döviz miktarı çıkarılan kanunla sıkı bir şekilde belirtilmiştir. Her çeşit görev ve vatandaş için ayrıntılı bir mevzuat bulunmaktadır.

4. Türkiye’de oturan yabancıların ailelerine fon göndermeleri:

Bu miktarın aylık gelirlerinin 1/3’ünden fazla olamayacağı belirtilmiştir. Türkiye’de mal sahibi olup yurtdışında oturan Türkler ve yabancıların bunları transfer etmesi de aynı şekilde sıkıca sınırlandırılmıştır.

Alphand’a göre bunlar hükümetin ödemeler dengesini eşit tutabilmek için uyguladığı yöntemlerdir. İhracat ve ithalat üzerine uygulanan tedbirler 1929’da 256.3 milyon lira olan ithalatı 1933’te 74.7 milyon liraya düşürmüştür. Aynı yıllar arasında ihracat 155.2 milyon liradan 96.1 milyon liraya düşmüştür. 1929 yılında 101.1 milyon lira açık veren dış ticaret dengesi daha sonraki yıllarda alınan tedbirler sayesinde Türkiye’nin lehine dönmüştür.

1930’da +3.9 milyon lira.

1931’de +0.6 milyon lira.

1932’de +15.3 milyon lira.

1933’de +21.4 milyon lira.

Alphand henüz 1934 yılı ticaret istatistiklerinin yayınlanmamış olmasını oldukça endişe verici olarak nitelendirmiştir. Alphand’a göre bütün modern ülkeler gibi Türkiye de kendisine güven duyulmasını istiyorsa ekonomik durumu hakkındaki verileri kesin ve titiz bir şekilde açıklamak zorundadır. Alphand bu noktada İktisat Vekaleti’nin yaptığı açıklamaları dikkate almış ve 1934 ithalatının önceki yıldan %16 daha fazla olarak 86.8 milyon liraya çıktığını, ihracatın ise 92.2 milyon lira civarında gerçekleşecek olduğundan 1934 yılında da ticaret dengesinin Türkiye lehine 5.5 milyon lira fazla vereceğini hesaplamıştır.

Alphand’a göre ihracat ve ithalat rakamları birbirlerine yakın olduğundan Türkiye’nin dış ticareti dengeli denebilecek seviyededir. Türkiye ile bazı ülkeler arasındaki ticaret karşılıklılık (clearing/takas) ilkesine göre yürütüldüğünden, yapılan ticarete Türk mallarının ihracatından kazanılan dövizin bir miktarı doğrudan Merkez Bankası’nın hesaplarına geçmiştir³⁴.

3.3.2. Ödemeler Dengesinin Güncel Durumu

Alphand 1934 yılında uygulanmaya devam eden clearing ticaret politikasının Türkiye’nin dış ticaret hacmini artırdığını belirterek ödemeler

34 ÖStA.AdR.NPA/30. 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapora ek, s. 26-30.

dengesinin güncel durumu hakkındaki yorumlarına başlamıştır. Bu politikanın hükûmetin bütün taahhütlerini döviz olarak ödemesine imkân verdiğini kabul eden Alphand buna rağmen döviz konusunda halka karşı alınmış sert kısıtlamaların devam ettirildiğini ve bu kısıtlamaların uzun vadede sürdürülmesi halinde ülkenin mali ve ekonomik çıkarlarına zararlı olacaklarını vurgulamıştır.

Alphand, ödemeler dengesinin aktif ve pasif taraflarına yazılan kalemleri incelerken hangilerinin 1934'te dengenin sağlanması için önemli olduklarını tespit etmeye çalışmıştır. Ödemeler dengesinin aktif tarafında olan görünmez kalemlerin pek bir önemi olmadığını belirten Alphand, Türk vatandaşlarının hesaplarında bulunan döviz miktarının fazla olmadığını, aynı şekilde gurbetçilerin ailelerine gönderdiği para miktarının da önemsiz seviyelerde olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Turizmden elde edilen gelir de krizin ve bazı ülkelerin uygulamış olduğu kısıtlamaların etkisiyle azalmış durumdadır. Alphand'a göre toplamda bütün bu değişik kalemlerden bütün sene boyunca elde edilecek gelir 10 milyon lirayı geçmeyecektir.

Buna karşın ödemeler dengesinin pasif tarafında yer alan ticari olmayan kalemler ise oldukça yüksektir. Alphand bu kalemleri şu şekilde açıklamıştır:

1. Devletin taahhütlerinden doğan döviz borçları: Kamu borçları ve demiryolu yapımı için dövizle alınmış uzun vadeli borçların yıllık ödemeleri toplam 12 milyon lira olacaktır. Yabancı tedarikçilere döviz karşılığı çıkarılmış hazine bonoları yoluyla alınmış kısa vadeli borçların tutarı 13 milyon liradır. Böylece 1934 yılında ödenecek miktar toplam 25 milyon lira civarında olacaktır. Yine çeşitli hükûmet hizmetleri sırasında 2 milyon liraya karşılık döviz harcaması da eklendiğinde toplamda devletin döviz cinsinden borcu 27 milyon liraya yakın olacaktır.
2. Devlete bağlı tüm kuruluşların yurtdışından yaptıkları satın almalar. Yaklaşık 2 milyon liraya tekabül etmektedir.
3. Yurtdışına yapılan seyahatlerde ihtiyaç duyulan döviz, fon gönderilmesi gibi sıkı denetim altında olan giderlerin toplamı 7 milyon liraya yakın olacaktır.
4. Kâr payı ve faiz ödemeleri kambiyo kontrol müdürlüğünün yetkisi ve kontrolü altındayken 1934 yılında bunlar tamamen yasaklanmıştır. Yıllık 15 milyon lirayı bulan bu miktarın yurtdışına çıkışı engellenmiştir.

Alphand'a göre, ödemeler dengesinin ticari olmayan bütün kalemleri toplandığında bunun aktif 10 milyon lira civarında, pasifi de 36 milyon lira civarındadır. Yani dengenin sağlanması için ya altın rezervleri paraya çevrilip ödeme yapılmalı ya da ticari ödemeler bakiyesi 26 milyon lira kadar Türkiye lehinde olmalıdır ki Türkiye'nin 1934 yılında Türkiye'nin dış ticaret aktif hesabı tam olarak 26 milyon liradır. Yani Türkiye ödemeler dengesini sağlayabilmiştir. Alphand, Türkiye'nin 1934 yılındaki dış ticareten elde ettiği döviz fazlalığının kaynağını şu şekilde belirtmiştir:

1. Türkiye ile clearing anlaşması yapmamış olan ABD, Suriye, Mısır, Filistin gibi ülkeler ile olan ticaret dengesinin net aktif.
2. Clearing anlaşması gereği yapılan indirimler sonucu Türkiye'ye temin edilen döviz. Bu tür anlaşmaların en önemlileri Amanya, Fransa, İsviçre, Hollanda ve İsveç ile yapılmıştır. Aradaki anlaşmaya göre Türk ihracatının %30'u doğrudan merkez bankasının emrine veriliyor. Yunanistan ile yapılan anlaşmaya göre bu bazı ürünlerde %35-50. İspanya ile yapılan anlaşmaya göre ise %50.

Alphand 1934 yılında Türkiye'nin dış ticaretini büyük bir fazla ile kapatıp ödemeler dengesini sağlamanın *Türkiye'nin kriz süresince uygulamış olduğu cesur politikaları meyvesini veriyor* sözleri ile takdir ederken *geriye bunları elde etmek için nasıl fedakarlıklar yapıldığını göstermek kalıyor* sözlerini ekleyerek bundan sonra yapılması gerekenleri tespit etmeye çalışmıştır. Bu noktada Alphand'ın sorduğu soru şu şekildedir: *Ödemeler dengesini gelecekte daha iyi bir duruma getirebilmek için neler yapılabilir?*

Alphand'a göre Türkiye gibi ulusal savunması ve ekonomik gelişmesi için bütün gerekli malzemeleri dışarıdan satın alan bir ülke için uzun süre bu kadar sıkı bir ticari baskı politikasının uygulanmasında ısrar edilmesi faydasız olacaktır. *Döviz üzerinde sürmekte olan kontrol Türkiye'ye zararlıdır. Türk vatandaşları ülke dışına seyahat etmekte zorlanmaktadır. Yurtdışında okuyan ve staj yapan öğrenci sayısı kısıtlanmıştır.* Alphand, Türkiye'nin eskiden olmadığı kadar Batılı ülkelerle olan kültürel ilişkilerini geliştirmesi ve sıkılaştırması gerektiği bir zamanda bu kısıtlamaların bir an önce kaldırılmasını şiddetle önermektedir.

Malların ve insanların serbest dolaşımına dünya ekonomik düzeninde çıkan engellere, sermayenin de serbest dolaşımını neredeyse tamamen engelleyen zorluklar eklendiğini belirten Alphand, Türkiye'de kurulmuş şirketlerin yapmış oldukları temettü ve faiz ödemelerinin yurtdışına çıkarılmasının

yasaklanmasını sert bir şekilde eleştirirken bunun diğer ülkelerin tasarruflarını gelecekte Türkiye'de değerlendirme olasılığını azalttığını ve ülkeler arasında normal olarak gelişebilecek işbirliklerini geciktirdiğini vurgulamıştır. Clearing usulü ticaretten dolayı her sene Türk lirası olarak bloke edilmiş para miktarı arttığından Alphan'd'a göre ödemeler dengesi bu durumdan ileride kötü etkilenecektir.

Alphan'd'a göre clearing anlaşmalarının yaygınlaşması bu seneki dış ticaret hacmi için faydalı olsa da bu politikanın ciddi kusurları bulunmaktadır. Türkiye ile anlaşmalı ülkeler arasındaki ticaret dengesi bu anlaşmalara bağlı olduğundan bazı ülkelerin Türkiye'deki satışları yeteri kadar alımla karşılanmadığında clearing hesaplarında ihracatları karşılığında alacaklarını bloke edilmiş olarak bulacaklardır. Donmuş ödemelerin miktarı arttıkça, ihracatçılar döviz olarak ödemelerini almak için aylar boyu beklemeleri gerektiğini görecektir ve Türklerle iş yapmaktan vazgeçme eğiliminde olacaklardır.

Alphan'd'a göre clearing sonucunda Türkiye uluslararası rekabette kendisine fayda sağlayamaz duruma gelmiştir. Normalde ihtiyaç duyduğu malzemeyi en avantajlı bulunduğu yerden alma imkanı varken şimdi daha yüksek fiyatlar ödemek zorundadır. Çünkü kendisinden mal almış olan tedarikçinin ürününü almak zorundadır. Son aylarda Almanya'dan yapılan olağanüstü alımların sonucunda Almanya'nın Türkiye'deki ticari alacakları artmış, ayrıca hammadde fiyatlarında ani ve olağanüstü bir artışa neden olmuştur. Bu bazı tarım ürünlerine yarımış olsa da devletin yeni kurmuş olduğu birçok endüstri için oldukça zararlı olmuştur.

Türkiye'nin temettü ve faiz ödemelerinin yurtdışına çıkışını yasaklaması ve clearing usulü ticareti yaygınlaştırması karşısındaki eleştirilerini bu şekilde dile getiren Alphan'd, önerdiği çözüm yollarını açıklamaya başlamadan önce aşağıdaki soruyu sormuştur:

Bu zorluklar karşısında Türk Hükümeti'nin politikası nasıl olmalıdır?

1. Alphan'd'a göre Türkiye'nin her şeyden önce yapması gereken şey ihraç edilebilir ürün üretimini artırmaktır. Bu ürünlerin dünya piyasalarında talebi yoğun ürünler olması gerekmektedir. Hükümetin işe tarımı ve tarım ürünlerinin satışını mükemmelleştirerek başlaması gerektiğini savunan Alphan'd, başta tütün olmak üzere, pamuk, yün, tahıl gibi ürünlerin kalitesinin ve üretim miktarının artırılmasının ihracat için arzulanır hale gelmelerine, fiyatlarının düşmesine ve içeride kurulmuş olan sanayilerin masraflarının

azalmasına neden olacağını vurgulamıştır.

Aynı düşünce şekliyle hükûmetin ülkenin doğal kaynaklarını işletmeyi/ çıkarmayı hızlandırması gerektiğini belirten Alphand petrol, bakır, krom, çinko gibi madenlerin işletilmesinin bütçe sübvansiyonları ile de olsa geliştirilmesi gerektiğini çünkü buradan çok yüksek miktarda döviz elde etme potansiyeli bulunduğunu savunmuştur.

2. Ödemeler dengesinin aktif tarafı hakkındaki eleştirilerini görünmez kalemlerden oldukça az miktarda gelir elde edilmesi noktasına yoğunlaştıran Alphand, hükûmetin ödemeler dengesinin aktif hesabına yazılan bütün görünmez kalemleri umursamamayı bırakması gerektiğini, limanların, özellikle İstanbul limanının, modernize edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca liman idaresinin tekelleştirilmesi, çeşitli formalitelerin ve pahalılığın yakındaki diğer limanlarla rekabet edilebilmesi için bitirilmesi gereklilikleri vurgulamıştır. Turizmi geliştirmek için ise Türkiye'ye gelenlerin gümrükte yaşadığı zorlukların ve polisin aşırı kontrollerinin ortadan kaldırılmasını savunmuştur. Yine turizmin geliştirilmesi için modern oteller yapılması gerektiğini ve iyi organize edilmiş bir propaganda hareketinin başlatılması gerektiğini vurgulamıştır.

3. Alphand'a göre daha önce bahsedilen sebeplerden ötürü yabancı şirketlerin yurtdışına aktardıkları paranın önündeki her türlü engelin kaldırılması Türkiye'nin çıkarınadır. Bu transferler buğday ihracatı karşılığında yapılmaya devam edemez. Tedirginliğe sebep verilmeden şirketlerin faiz ve kar paylarını aktarabilecekleri uygun ürün listeleri hazırlanmalıdır. Alphand bu noktada seçilecek ürünlerin yerel endüstrinin gelişimi için gerekli olanlardan olması gerektiğini de ifade etmiştir.

4. Türkiye'nin döviz elde etme imkanlarını değerlendiren Alphand *eğer Türkiye ivedi olarak ihracatını artıramazsa yakın bir zamanda yabancı sermaye gelişine güvenebilir mi?* Sorusunu sorduktan sonra yukarıda bahsedilen tedbirlerden çıkardığını sonucu *görünen o ki böyle bir çözüm şu an için ne mümkün ne de böyle bir şey için istek var. Yabancı kapitalistlerin karlarını ülkeden çıkarmaları önündeki engeller bunun kanıtıdır* diyerek vermiştir.

Bütün bu uygulamalara rağmen Alphand Türkiye'nin gelirlerini artırmak üzere yabancı ortaklarla çalışabileceği bir alan bulunduğunu söyleyerek bunun maden işletmeleri olduğunu ifade etmiştir. Alphand, ayrıcalık verilecek

yabancı maden işletmelerine şu an uygulanan yasakların uygulanabileceğini buna rağmen edecekleri karları yurtdışına satacakları madenlerle yurtdışına çıkarması garanti olan bazı girişimcilerin sermayelerini Türkiye'ye yatırmakta tereddüt göstermeyeceklerini savunmuştur. İhracatı artırmak için yeni madenler açılması ve açılacak madenlerin üretim miktarının ayrıcalık verilen şirketlerin serbest kararına bırakılmaması gerektiğini belirten Alphand, Türkiye'nin bu şekilde oldukça yüksek miktarda dövize kavuşabileceğini ön görmüştür.

5. Alphand'a göre Türkiye'nin ödemeler dengesini ticaret dışı kalemlerle dengeleyebilmek adına aldığı önlemlerin meyvesini vermesi için uzun bir zamana ihtiyacı vardır ve bu sırada Türkiye dış ödeme taahhütlerini ticaret fazlasından elde edeceği dövizler ile yerine getirmek zorundadır. 1934'te 27 milyon lira olan taahhütler, 1935'te 24 milyon liraya, 1936'da 20 milyon liraya ve 1937'de 19 milyon liraya düşmektedir.

Taahhütler gereği yapılması gereken ödemeler bu şekilde azalırken Alphand'ın araştırdığı nokta gelecekte Türkiye'nin taahhütlerini yerine getirmek için gerekli döviz elde etmeye devam edip edemeyeceğidir. Bunun için aşağıdaki soruyu sormuş ve cevabını aramıştır:

Döviz ticaret dengesinin alacaklı hesabı bu sene bütün ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olacak mı?

Alphand'a göre eğer ithalat hacmi bu seneki gibi korunur ve clearing anlaşmaları iptal edilmezse geçen senekinden daha fazla döviz elde edilebilir ve bu dövizler de Türkiye tarafından serbestçe borçlu olduğu ülkelere ödenebilir.

Hükûmetin dış ödeme kapasitesini artırmaya yönelik aldığı tedbirlerin meyvelerini alana kadar yeni döviz taahhütlerine girmediğini ve ihtiyatlı davrandığını savunan Alphand, ödemeler dengesinin pasif tarafında kalan kalemlerin olabilecek en az seviyeye indirildiğini belirtmiştir. Alphand bu konudaki son görüşlerini *hükûmetin geçerli olan döviz taahhütleri esnek olmadığından gelecek aylarda bunların artırılmaması kendisine faydalı olur* sözleriyle dile getirmiştir.

Alphand'a göre gelecek yıllarda dış ticaretin gelişimi hükûmetin istediği gibi olmazsa ve ticaret fazlası sayesinde ödemeler dengesi sağlanamazsa rezervler kullanılarak ödemeler dengesi sağlanmak zorunda kalınacaktır.

Her Őeye rağmen Alphanđ 1935 yılında önemli bir adım atıldığını ve gelecek senelerde durumun daha da iyi olacağına inanmak için her türlü sebep bulunduğunu vurgulamıştır çünkü bir yandan taahhütler önemli ölçüde azalırken diğer taraftan hükümetin ihracatı artırma politikası meyvelerini vermeye başlamaktadır³⁵.

3.3.3. Parasal Durum

Alphanđ Türkiye'nin parasal durumu ile ilgili değerlendirmelerine 1930 yılından itibaren yaşanan geliŐmeleri ve çıkarılan kanunları özetleyerek başlamıştır. 1930 yılının Eylül ayından itibaren Türk lirasının değerinin kambiyo kontrol kurumu sayesinde istikrar kazandığını ve bir lira için 12.06 Frank'ta sabit kaldığını belirtmiştir.

Alphanđ'a göre 3 Ekim 1931'de kurulan Merkez Bankasının amacı reeskont oranlarını belirlemek, para dolaşımını düzenlemek ve ayarlamak, hazinenin faaliyetlerini sonuçlandırmak olmuştur. Merkez Bankası 158.748.563 lira olan dolaşımdaki kâğıt para miktarının düzenlenmesini üzerine almış olsa da kuruluş kanununun 13 ve 32. maddelerine göre dolaşımdaki para miktarı artırılmamaktadır. Merkez Bankası'nın aynı zamanda hesapları için altın ve döviz satın alma, kıymetli evrak ve hazine bonusu iskonto etme, belirli oranlarda senet ve döviz üzerinde avans verme gibi sorumluluklarının da bulunduğunu belirten Alphanđ'a göre banka Şimdiye kadar bu sorumlulukları titizlikle yerine getirmiştir. Bugüne kadar para sirkülasyonunun her zaman makul limitler dahilinde gerçekleştiğini belirten Alphanđ, dolaşımdaki kâğıt paranın dışında hükümetin 1934 yılında kademeli olarak bir liralık metal para çıkarmaya karar verdiğini ve toplam hacmi 16 milyon lira olacak bu paraların sikke basma kârının hazineye aktarılacağını vurgulamıştır. Bu paraların Darphane'nin her sene 2-3 milyon lira arasında metal para basması ile piyasaya sürülmesi planlanmıştır.

Alphanđ'a göre görünür taahhütlerin karşılığı olan ve dolaşımdaki kâğıt paraların dışındaki mevduatların toplamı 18 milyon lira civarındadır. Bunların bir kısmı nakit ve döviz olarak bir kısmı da devlet tarafından çıkarılan hazine bonoları Şeklinde dađılmıŐtır. DolaŐımı yönetmek amacıyla hareket edilmiştir.

Merkez Bankası'nın kuruluşunda bulunan 500.000 liralık nakit sermayesinin 1935 yılı Nisan ayı itibariyle 28 milyon liraya çıktığını belirten Alphanđ,

35 ÖStA.AdR.NPA/30. 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapora ek, s.30-39.

bu artışın neredeyse tamamının yurtdışından altın satın alma yoluyla gerçekleştiğini ve Merkez Bankası'nda bulunan altının dolaşımdaki parayı kapsama oranının %16'ya yaklaştığını açıklamıştır.

Alphand, Türk Hükûmeti'nin dolaşımdaki para miktarını sabit tutarak kendini enflasyonun işleri kolaylaştırıcı cazibesine kaptırmamayı başarmasını överken, bu politikanın döviz kontrolü ile birlikte Türk lirasının değerini korumaya yardımcı olduğunu vurgulamış, bu politikayı başarılı bulduğunu ve bir politika değişikliğine gidilmesine gerek olmadığını eklemiştir.

Merkez Bankası'nın verdiği avansların 12.6 milyon lira ile sınırlı olduğunu belirten Alphand, bunun 8.4 milyon lirasının 3 imzalı bonolardan oluştuğunu ve bu koşullarda yukarıda bahsedilen madeni para basımının enflasyon riski barındırmadığını ifade etmiştir.

Bu noktada raporunda Türkiye'deki dolaşımdaki para miktarı hakkında yapılan tartışmalara da değinen Alphand, bazı çevrelerin Türkiye'de dolaşımdaki para miktarının ülkenin tüm ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olmadığını iddia ettiğini belirterek değerlendirmelerine başlamıştır. Vatandaş başına düşen dolaşımdaki paranın 10 lira olduğunu ve bunun 4 sene öncesine göre %12 daha az olduğunu belirten Alphand, bu süreç içinde hayat pahalılığının %30 ila %40 arasında azaldığının unutulmaması gerektiğini vurgulamıştır. Alphand'a göre Merkez Bankası'nın faaliyetleri sayesinde dolaşım miktarı sürekli kendini ülkenin ticari ihtiyaçlarına göre oranlıyor ve bu yüzden yürürlükte olan sistemde sorun oluşturacak bir durum bulunmamaktadır.

Türkiye'nin sanayi planı kapsamında girişeceği yatırımların finansmanı noktasında oldukça kesin bir fikre sahip olan Alphand, Türkiye'nin bu konudaki fikirlerine şiddetle karşı çıkmaktadır. *Türkiye'nin endüstriyel anlamda yapacağı yatırımların Merkez Bankası tarafından verilecek uzun dönemli krediler ile yapılması fikri kesinlikle dikkate alınmamalıdır* diyen Alphand, böyle bir adımın neden olacağı tek şeyin döviz kontrol mekanizmasının engelleyemeyeceği şekilde ülkeden sermaye kaçışı ve karaborsada Türk lirasının değerinin düşüşü olacağını iddia etmiştir. Bu durumdan ödemeler dengesinin de ciddi şekilde etkileneceğini ve ekonomik programın uygulanmasının önemli ölçüde gecikeceğini vurgulamıştır.

Hükûmetin enflasyon oluşturmayı sürekli reddeden politikasına paralel olarak Türk lirasının değerini devalüe etmeye de karşı olduğunu ifade eden Alphand, Türk lirası devalüe edilirse dış borç yükünün ağırlaşacağını ve buna hiç gerek olmadığını belirtmiştir³⁶.

3.4. Sonuç

Raporun sonuç kısmına bütçe ve ödemeler dengesinin sunduğu fırsatları değerlendirirken hükûmetin ihtiyatlı politikalarını sürdürdüğü takdirde yavaş yavaş ama kendinden emin bir şekilde uygulamaya başladığı programı tamamen hayata geçirebileceğini belirterek başlayan Alphand, Türkiye'nin mali durumunun olumlu görüldüğünü vurgulamıştır. Türkiye'nin girmiş bulunduğu taahhütlerin ağır olmakla birlikte gerçekleştirilebilir görüldüğünü ifade eden Alphand, hükûmetin ülkenin kaynaklarını artıracak olan tedbirlerin tam meyvesini vermeden borç yükünün ağırlığı arttığı takdirde projelerinin gerçekleşmesinin gecikeceğinin veya tamamen iptal olacağını bilincinde olduğunu da eklemiştir.

Alphand, ülkenin kaynaklarını artırmak için uygulanmakta olan tedbirleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Vergi sisteminin, vergilerin toplanmasının ve kontrolünün iyileştirilmesi, Maliye Bakanlığı'nın yeniden organize edilmesini içeren mali bir reform yapılması, kamu fonlarının daha ekonomik/tasarruflu yönetilmesi/idaresi, hazinenin iyileştirilmesi.
2. Özellikle tarımsal üretimi ve maden üretimini artırmaya yönelik bir ekonomik politika uygulanması. Böylece yerel endüstrilerin ihtiyaçları karşılanacak, ülke içindeki ticaret ve ihracat artacaktır. Alphand'a göre Hükûmet aynı zamanda limanların geliştirilmesi ve turizm gelirlerinin artırılmasına yönelik de adımlar atmalıdır.

Alphand'a göre bu planların başarılı olması kademeli olarak Türkiye'de serbest ticarete karşı yürürlükte olan engellerin kaldırılmasını da beraberinde getirecektir. Dış borcu dengelendikten sonra Türkiye yabancı sermaye ile iş birliği yapmak için daha sabırsız/aceleci olacaktır. Daha liberal bir döviz ve para politikası takip edebilecektir.

Alphand bu geniş reformların ekonomik, mali ve sosyal alanda getireceği faydaların oldukça önemli olduklarını fakat bunları gerçekleştirebilmek

36 ÖStA.AdR.NPA/30. 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapora ek, s.39-42.

için devletin yetkin personel kadroları oluşturması gerektiğini belirtmiştir. Cumhuriyet rejiminin, kendisinden önceki rejimden savaşlarla harap olmuş bir ülke devraldığını, nüfusun büyük çoğunluğunun okuma-yazma bilmediğini ve uzun süre azınlıklar tarafından sömürüldüklerini vurgulayan Alphan'd, Türk-Müslüman nüfusun neredeyse tamamen tarım alanında çalıştığını söyledikten sonra tüccar, usta, bankacı, maliyeci olan azınlıkların bugün ülkede bulunmadığını ve yerlerinin doldurulması gerektiğini önemle belirtmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte ulusal bir endüstri doğduğunu vurgulayan Alphan'd, üretimin ve iletişimin temel öğelerinin devletin elinde olduğunu ve bu yüzden yeni görevleri yerine getirebilecek yetenekte yeterli sayıda insan bulmak zorluğunun had safhada olduğunu açıklamıştır.

Niyetlenilen projelerin ve reformların hayata geçirilebilmesi için bütün girişimlerde ve bütün yönetimde iki çeşit çalışan ve memur bulunması zorunluluğunu dile getiren Alphan'd, bunlardan birincisinin az sayıda, geniş kültüre sahip, sorumluluk ve karar alabilen yöneticilik ve kontrol makamını işgal edecek tipler olduğunu ikincisinin ise teknik bilgiye sahip ve birincilerin emri altında çalışacak olanlar olduğunu ifade etmiştir.

Alphan'd'a göre yönetici sınıfı oluşturmak liselerin ve üniversitelerin sayısını artırmakla, burada öğrencilere "*modern medeniyetin ruhu*"nu aktarmakla olacaktır. Diğerlerini yetiştirmek için çeşitli endüstriler, tarım, ticaret, bankacılık, maliye, nafia işleri gibi alanlarda çok sayıda meslek okulu açmak gereklidir. Hükümetin bu konuda çalışmalarının devam ettiğini belirten Alphan'd, bu yöndeki çalışmaların gelecekte artarak devam edeceğini düşündüğünü aktarmıştır. Alphan'd, yapılacak reformların başarılı olmasının vazgeçilmez şartı olarak eğitimin ve kültürün sürekli olarak artmasını ve gelişmesini görmüştür³⁷.

4. 1930 yılında Türkiye'de İncelemelerde Bulunan Charles Rist'in Raporu ve Önerileri

1929 yılında başlayan Büyük Buhran'ın ardından 1930 yılında dış borçlarını ertelemek isteyen Türkiye Cumhuriyeti'nin mali durumunu incelemek üzere Türkiye'ye gelen Charles Rist bir rapor hazırlamıştır. Rist'in raporunun genelinde hâkim olan görüş, Türkiye'nin acilen yabancı sermayeye ihtiyacı olduğu ve bunu elde etmek içinde yurtiçi ve yurtdışında itibarını arttırmaya çalışması gerektiğidir³⁸.

37 ÖStA.AdR.NPA/30. 23 Mart 1936 tarihli ve 32 numaralı rapora ek, s.43-45.

38 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge

Rist, raporunun girişinde hükûmetin ekonomik kriz sırasında uygulamakta olduğu politikalardan dolaşımında olan kâğıt para miktarının sabit tutulması ve enflasyona gidilmemesi kararlarını onaylamıştır. Fakat bütçelerde yer alan gelir tahminleri ile yıl sonunda ortaya çıkan gerçek gelirler arasında büyük farklar olduğunu ifade ederek, bütçe dengesinin ancak yıl sonunda giderlerin kısılması yoluyla elde edilebildiğine dikkat çekmiştir. Rist'e göre gelir kaynaklarının artışı ancak vergi artırımını ya da vergilerden alınan verimliliğin artırılması ile sağlanabilirdi. Rist, 13-14 milyon civarında nüfusa sahip olan Türkiye'de toplam vergi yükünü 210 milyon lira ve kişi başı vergi yükünü de 15 lira ya da 182 Frank olarak tespit etmiştir³⁹.

Rist'in vergi gelirlerini artırmak için önerdiği çözümler, gümrük dışındaki dolaylı vergilerde indirim gitmek, tekellerden elde edilen geliri artırmak, vergilerin tahsil yöntemini iyileştirmektir. Vergi mükelleflerinin ödeyecekleri vergi miktarı hakkında bilgi sahibi olmamasını ve vergi memurlarının kanunları kendilerince yorumlama gücüne sahip olmasını eleştiren Rist, bu durumun vergi verimliliğini önemli oranda düşürdüğünü vurgulamıştır⁴⁰.

Rist'in Türkiye'nin mali durumunu ve ödemeler dengesini düzeltmek için önerdiği politikaların başında ihracatın teşvik edilmesi gelmektedir. Rist hem ticaretin hem de tarımsal üretimin artırılması gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Bu iki önlem dışında Rist'in önerdiği diğer önlemler arasında tecrübeli yabancı iş gücünün ülkeye girişinin kolaylaştırılması, limanların geliştirilmesi ve ülkeye daha fazla sayıda turist çekilmesi yer almaktadır. Rist'in hükûmetin harcamalarının kısılması noktasında dikkat çektiği ilk şey ise bayındırlık alanında girişilen işlerin finansman yöntemlerinin değiştirilmesidir. Yabancıların elinde olan demiryolları, limanlar gibi işletmelerin millileştirilmesi, eksik olan demiryolu hatlarının tamamlanması, yeni limanlar inşa edilmesi gibi projelerin yabancılara devlet bütçesinden ödeme yapılmasıyla finanse edilmesine karşı çıkan Rist, yapılan anlaşmaların iş karşılığı olmayıp yıllık taksit ödemeleri şeklinde olmasını doğru bulmamaktadır. Hükûmetin hem içeride hem de dışarıda borçlanamamasının elini kolunu bağladığını ve bu kötü yola başvurmak zorunda kaldığını söylemiştir⁴¹.

Kültür Sanat, İstanbul 2009, s. 145.

39 Tekeli-İlkin, *age.*, s. 637-642.

40 Tekeli-İlkin, *age.*, s. 643.

41 Tekeli-İlkin, *age.*, s. 644-645.

Rist hükûmetin projelerini gerçekleştirmek için seçmiş olduğu yolu eleştirmiş ve bu yolun hem bütçe hem de ödemeler dengesi üzerinde çifte bir yük getirdiğini belirtmiştir. Rist'e göre dış borçlanma yolu seçilmiş olsaydı bu yük daha hafif olurdu⁴².

Rist'in bütçe dengesi ve hazine ile ilgili önerilerinin başında hazine durumunun aylık olarak yayınlanması, devletin kasa giriş ve çıkışlarının, geçmiş yılların bütçe tahminleri ve sonuçlarını karşılaştırmalı olarak yayınlanması gelmektedir. Bayındırlık işlerinin finansman yönteminin gözden geçirilmesi gerektiğini söyleyen Rist, bütçe ve ödemeler dengesine daha az yük getirecek bir formül olarak dış borçlanmayı önermektedir.

Rist, vergi konusunda vergi mükelleflerinin ödeyecekleri tutar hakkında daha fazla bilgilendirilmesi gerektiğini ve vergi memurlarının özel yorumlarına izin vermeyecek şekilde kanunların düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Rist'e göre ülkenin gelir kaynaklarını artırmak için yapılması gerekenler, tarımsal üretimin artırılması, limanların geliştirilmesidir⁴³.

Ödemeler dengesi konusunda Türkiye'nin dış taahhütlerinin 1927 yılından itibaren arttığını belirten Rist, bunu karşılayabilmek için hükûmetin 1930 yılından itibaren ticaret dengesinden ve görünmeyen kalemlerden giderek daha fazla gelir ihtiyacı ortaya çıktığını söylemiştir. Günün şartlarında Türkiye'ye sermaye girişi olmadığını belirten Rist, bunun aksine sermayenin Türkiye'den kaçtığını vurgulamış, ticaret dengesi Türkiye'nin lehine olsa bile bunun Türkiye'nin bütün dış taahhütlerini yerine getirmesi için yeterli olmayacağını ifade etmiştir. Rist sorunun tek çözümünü ihracatın artırılmasında görmektedir⁴⁴.

Türk lirasının değerindeki dalgalanmaların önüne geçmek için, ülkeye yabancı sermaye girmesini, ihracatı azaltmadan ithalatı azaltmayı, görünmeyen ihracat kalemlerini artırmayı, devlet taahhütlerini azaltmayı öneren Rist, ülkeye daha fazla kaynak sağlamak için limanların geliştirilmesi ve buradaki ticaretin artırılması gerektiğini vurgulamıştır. Rist, Türkiye'nin ödemeler dengesinin geleceğini doğrudan ihracatın ve limanlardaki ticaretin geliştirilmesine bağlı görmektedir. Fakat yakın gelecekte Türkiye'nin ihracatında büyük bir patlama ve artış beklemeyen Rist, bu yüzden ödemeler

42 Tekeli-İlkin, *age.*, s. 645.

43 Tekeli-İlkin, *age.*, s. 649-650.

44 Tekeli-İlkin, *age.*, s. 652-653.

dengesini hızlı bir şekilde iyileştirmek için devlet taahhütlerinin ve devletin doğrudan dışarıdan yaptığı satın almaların azaltılmasını önermiştir⁴⁵.

Rist'in ödemeler dengesini bir an önce düzeltmek için önerdiği çözümün detaylarında 1930 yılını takip eden iki yılı kapsayan bir kredi/borç alınması ve bunun geri ödenmesi konusunda sıkıntı yaşanacağı düşünülecek olursa bütün gelirlerinin teminat gösterilmesi yer almıştır. 1935 yılına kadar devletin dış taahhütlerinin giderek azalacağını söyleyen Rist, ancak hükûmetin bu taahhütleri artırıcı yeni projelere girişmemesi halinde ödemeler dengesinin iyileşebileceğini ve aksi halde yaşanan sorunların kendisini tekrar edeceğini vurgulamıştır.

Bayındırlık projelerinin finansman yönteminin kesinlikle değiştirilmesi gerektiği konusunda oldukça ısrarlı olan Rist, gelecek iki sene boyunca dış harcama gerektiren her türlü yeni projeden kaçınılmasını tavsiye etmiştir⁴⁶.

Türk lirasının istikrarını sağlamak için Rist'in önerileri arasında Merkez Bankası'nda oldukça geniş yetkilerle donatılmış yabancı bir uzmanın görevlendirilmesi yer almaktadır. Yönetim kurulu toplantılarına katılacak, kambiyo ve reeskont servislerini düzenleyecek olan bu uzmana her türlü yeni iş projelerinde danışılması gerekecektir. Liranın değerindeki dalgalanmaların kaynağını karşılıksız olmasına bağlayan Rist, hükûmetin uzun vadede para istikrarını sağlaması için buna karşılık bir mevduat oluşturması gerektiğini ifade etmiştir⁴⁷.

5. Hervé Alphand ile Charles Rist'in Raporlarının ve Önerilerinin Karşılaştırılması

Yaklaşık 4 sene arayla Türkiye'nin mali durumu ile ilgili incelemelerde bulunmuş ve bunun iyileştirilmesi için önerilerini içeren raporlar hazırlamış bu iki Fransız uzmanın ulaştıkları sonuçlar bu bölümde karşılaştırılacaktır.

Öncelikle iki uzmanın Türkiye'de incelemelerde buldukları sıradaki dünya konjonktürü ve Türkiye'nin durumunun birbirinden oldukça farklı olduğunu belirtmek gereklidir. Charles Rist'in incelemelerini gerçekleştirdiği 1930 yazında henüz 1929 Büyük Buhranı'nın etkileri tam anlamıyla ortaya çıkmamış olsa da Türkiye, liranın olağanüstü şekilde değer kaybıyla tetiklenen büyük bir ekonomik krizin tam ortasında bulunmuştur. Buna karşılık

45 Tekeli-İlkin, *age.*, s. 656-659.

46 Tekeli-İlkin, *age.*, s. 659-662.

47 Tekeli-İlkin, *age.*, s. 664-669.

Alphand'ın incelemelerini gerçekleştirdiği Haziran 1934-Mayıs 1935 arası, hükümetin 1929 krizinin etkilerini atlatmak için aldığı önlemlerin büyük oranda hayata geçtiği, liranın istikrarının sağlandığı, hatta büyük sanayi yatırımlarını içeren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamaya geçtiği bir döneme denk gelmiştir. Rist krizin ortasında, bundan kurtulmaya çalışan bir ülkenin yapması gerekenlere raporunda yer verirken, Alphand daha istikrarlı bir ekonomide, hükümetin yeni yatırımlarını ve bunlar için gerekli kaynağı oluşturma fırsatlarını değerlendirmiştir.

Yine de bu iki Fransız uzmanın yetiştikleri dünya görüşü bakımından Türkiye'nin mali durumu ve bunun iyileştirilmesi için yapılması gerekenler hakkında çok farklı fikirlere sahip olmalarını beklememek gerekir. Rist 1930 yılında Türkiye'nin mali krizden çıkmak için bir an önce dış itibarını yükseltmesi ve yabancı sermayeyi ülkesine çekmesi gerektiğini savunmuştur. Daha önce Rist'in raporunu değerlendiren çalışmalar, Türkiye'nin mali bağımsızlığı hedefleyen politikalarına aykırı, dünyadaki kapitalist çevrelerin düşüncelerini yansıtan ve bir ölçüde Osmanlı dönemindeki kapitülasyon rejimini anımsatan önerilerinin hükümet tarafından dikkate alınmadığını tespit etmişlerdir. Gerçekten de Türkiye'nin Rist'in önerilerinin aksine krizden çıkmak için gerçekleştirmiş olduğu uygulamalar, yabancı sermayeyi ülkeye gelmeye teşvik edici olmaktan oldukça uzaktır. Sonuçları bakımından Rist'in önerileri uygulanmamış olsa da Türkiye krizi atlatmayı başarmış, liranın istikrarı sağlanmış ve yöneticilerin Osmanlı dönemindeki mali uygulamaları hatırlatacak önerileri kabul etmeden de krizlerin aşılabileceğine yönelik inançları artmıştır.

Burada iki rapor arasındaki önerileri karşılaştırmadan önce 1929 ekonomik krizinin dünyadaki serbest ticaret üzerindeki etkisini de belirtmek gereklidir. Krizin ardından ülkelerin ithalata giderek artan oranda gümrük uygulamaları serbest ticareti büyük oranda azaltmış, ülkeleri ikili ticaret anlaşmaları yoluyla dış ticareti yürütmeye sevk etmiştir. 1934 yılına gelindiğinde Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülke dış ticaretini ikili anlaşmalar ve clearing ile yürütmekteydi. Bu bakımdan 1934 yılında Rist'in önerileri arasında bulunan serbest ticareti artırmaya yönelik önlemler geçerliliğini yitirmiş bulunmaktaydı.

Daha önce Rist'in raporunu inceleyen çalışmalarda bu rapora karşı yöneltilen en büyük eleştirilerden birisi Türkiye'nin mali durumunu değerlendirirken, Türkiye'nin sanayileşmesine yönelik, yatırımlar sonucunda gelişmiş bir

sanayi elde etmesini destekleyecek herhangi bir önerisinin bulunmayışıdır⁴⁸. Rist Türkiye'nin tarımsal üretimini artırmasını, bu ürünlerin ihracatını geliştirmesini ve ticaretin teşvik edilmesini önerirken sanayi yatırımlarından ve bunların bir alternatif olabileceğinden bahsetmemiştir. Rist'in ülkeye döviz girişini artıracak ve ödemeler dengesini kolaylaştıracak diğer önerileri limanların geliştirilmesi ve daha fazla sayıda turistin ülkeye çekilmesidir. Alphand da raporunda ödemeler dengesinin rahatlaması ve liranın istikrarının korunabilmesi için ülkeye döviz getirebilecek yöntemleri sıralarken tarımın hem miktarda hem de kalite olarak iyileştirilmesini önermiş, ayrıca yeni maden imtiyazları verilmesini, maden üretiminin ve ihracatının artmasının yararlı olacağını söylemiştir. Yine Alphand'ın da önerileri arasında limanların ve turizmin gelişmesi yer almaktadır. Alphand özellikle liman yönetimlerinin tek bir çatı altında birleştirilmesini ve İstanbul limanının Pire gibi yakın diğer limanlarla uluslararası ticarete rekabet edebilecek şekilde donatılmasını önermiştir.

Bu noktalarda Rist ile Alphand'ın önerileri benzerlik gösterse de dönem itibariyle Türkiye'nin sanayi atılımlarına başladığı bir zaman diliminde bu yatırımların başlangıç aşamasını inceleme fırsatı bulmuş olan Alphand, Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulamakta olduğu devletçilik politikasının Sovyetlerinkinden kesinlikle farklı olduğunu vurgulamıştır. Türkiye'nin genel olarak krizden kurtulmak için almış olduğu tedbirleri enerjik ve yerinde bulan Alphand, tarım ve maden üretimlerini artırma önerisini de devlet desteğiyle kurulmuş olan yeni sanayiler açısından değerlendirmiştir. Tarım üretiminin miktarının kalitesiyle birlikte artması ve üretilen maden miktarının yükselmesi, bunları hammadde olarak kullanan yeni sanayi tesislerinin ihtiyaçlarını daha ucuza temin edebilmelerini sağlayacak ve böylece hızlı bir gelişme ve büyüme temin edilebilecektir. Rist'ten farklı olarak Alphand Türkiye'nin yeni sanayi yatırımlarını değerlendirirken bunların gelecekte ülkenin kaynaklarını artırmak için oldukça faydalı olacaklarını belirtmiş, ayrıca ödemeler dengesine çok fazla ekstra yük getirmediğini vurgulamıştır. Rist, Türkiye'nin millileştirme ve bayındırlık politikalarının finansman yöntemlerini sert bir şekilde eleştirip değiştirilmeleri gerektiğini savunurken, Alphand, millileştirmelerin büyük oranda tamamlandığı bir tarihte geride ödemeler dengesine yüksek yük getirebilecek büyüklükte yabancı bir kurum kalmadığını vurgulamıştır. Türkiye'nin demiryolu inşaat ve diğer bayındırlık politikalarında 1933 yılından itibaren uygulanmaya

48 Tekeli-İlkin, *age.*, s. 154.

başlayan iç istikraz yöntemine dikkat çeken Alphand, bu şekilde yatırımlara devam edilmesi halinde gelecekte uzun vadeli borçlara dikkat edilmesi gerekeceğini söylemiştir.

1930 yılında kişi başına vergi yükünü yaklaşık 15 lira ve 182 Frank olarak hesaplayan Rist'e karşılık, Alphand bu rakamı 16.60 lira ve 200 Frank olarak hesaplamıştır. 4 yılda bir miktar artmış olan vergi yükü Alphand'a göre nüfusun henüz karşılayabileceği bir orandadır. Alphand bunun kanıtını tasarruf mevduatı hesaplarının giderek artması olarak göstermiştir.

Alphand da Rist gibi Türkiye'deki verilerin tutulma ve yayınlanma süreçlerini eleştirmiştir. Türkiye'nin uluslararası itibarı açısından ekonomi ile ilgili verilerin düzenli ve net bir şekilde açıklanması gerektiği her iki uzmanın da özellikle vurguladığı noktalardandır.

Sonuç

1934 yılının Şubat ayında Maliye Vekilliğine Fuat Ağralı'nın atanmasının ardından Türkiye'nin mali yapısının incelenmesi ve hazinenin durumunun iyileştirilmesi için Fransa'dan bir uzman talep edilmesi konusu gündeme gelmiştir. Yapılan yazışmalar sonucunda o sırada Fransız Maliye Nezareti'nde Kalem-i Mahsus müdürü olarak görev yapmakta olan Hervé Alphand'ın Türkiye'ye gelişi üzerinde anlaşılmiş ve Alphand Mayıs ayının sonlarına doğru Türkiye'ye gelerek görevine başlamıştır.

Alphand Türkiye'de geçirdiği bir yıl boyunca hem Türkiye'nin mali yapısını incelemiş hem de Maliye Nezareti'nin yapısında yapılması gereken değişiklikleri tespit etmeye çalışmıştır. Alphand'ın Türkiye'deki görevleri hakkında 1934 yılının Şubat ayında Fransız gazetelerinde çıkan haberlerde Türkiye'nin mali durumunu inceleyeceği üzerinde durulmuşken, Mayıs ayında Türkiye'ye hareketinden birkaç gün önce çıkan haberlerde görevinin Türkiye'de mali yönetimin yeniden organize edilmesine dair bir proje hazırlanması olduğu yer almıştır. Alphand Türkiye'de yaptığı çalışmalar sonucunda haberlerde yer alan her iki konuda da rapor hazırlamıştır. Maliye teşkilatının yeniden organize edilmesi hakkındaki raporu Başvekalet tarafından 1935 yılında Türkçe olarak basılmış olmasına rağmen Türkiye'nin mali durumu hakkında yaptığı incelemeler sonucunda hazırlamış olduğu raporu bugüne kadar gün yüzüne çıkmamıştır.

Avusturya'nın Ankara Büyükelçisi Karl Buchberger'in kişisel bağlantıları sayesinde elde ettiği bu rapor, 1936 yılı başlarında Avusturya Dışişleri

Bakanlığı'na iletilmiş ve böylece Avusturya Türkiye'nin mali durumu hakkında birinci elden bilgi sahibi olmuştur.

Alphand'ın Türkiye'nin mali durumu hakkında yaptığı incelemeler sonucunda Türkiye'nin bütçe dengesi ile ilgili vurguladığı hususların başında Türkiye'nin millileştirme politikasının bundan sonrası için bütçe üzerinde ekstra fazla bir yük oluşturmayacağı ancak 1933 yılında ilk kez uygulanan iç istikraz politikasının ileride uygulanmaya devam etmesi halinde uzun vadeli borçların miktarına dikkat edilmesi gerektiği gelmektedir.

Alphand, Fransa'da kapitalist bir dünya görüşünün etkisi altında yetişmiş olsa da Türkiye'nin bu dönemde uygulamakta olduğu devletçilik politikasına raporunda sert bir eleştiri getirmemiş ve bunu Türkiye'nin 1929 Büyük Buhranı'nın etkilerini atlatmak için uygulamak zorunda kaldığı geçici bir yöntem olarak değerlendirmiştir. Türkiye'nin uygulamakta olduğu devletçiliğin Sovyetlerinkinden kesinlikle farklı olduğunu vurgulayan Alphand, Türkiye'de özel sermayeye karşı bir tutum olmadığını belirtmiştir. Türkiye'nin uygulamakta olduğu devletçilik politikasının, krizin etkilerinin atlatılmasının ardından terk edileceğini ve özel teşebbüse geri döneceğine inanan Alphand, Türkiye'nin kendisine koyduğu hedeflere ulaşırken ulusal hassasiyetlerine halel getirilmeden yabancı sermaye ile iş birliği yapıp yapamayacağı konusunu da incelemiş ve bunu yakın vadede mümkün görmemiştir.

Türkiye'nin krizin ardından uygulamaya geçirdiği devlet yatırımları ile kalkınma politikasının meyvelerini vermeye başladığını belirten Alphand, devlet kaynaklarının gelişmesi için milli ekonominin gelişmesi gerektiğini ve bunun da ancak son üç yılda olduğu gibi üretimin ve ülke içindeki ticaretin artırılması ile sağlanacağı belirtmiştir. Alphand'ın Türkiye'de gelişmekte olan sanayi hakkında yaptığı en çarpıcı yorumlardan birisi, devlet yatırımları sonucunda kurulan yeni sanayi tesislerinin üretimlerini tüketebilmek ve ülke içindeki ticaretin gelişmesi için nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin alım gücünün artırılması gerektiğidir. Hükûmetin bu konuda çok çalışması gerektiğini belirten Alphand endüstriyel üretimle tarımsal üretim arasında bir harmoni oluşturulması zaruretine dikkat çekmiştir.

Yetişmiş olduğu kapitalist düzenin etkisi altında Türkiye'nin ödemeler dengesinde geçmiş yıllarda olduğu gibi sorun yaşamaması için devletin özel girişimin zayıflamasına neden olacak şekilde faaliyet göstermemesi gerektiğini savunan Alphand, ülkedeki limanların geliştirilmesini, verilen

maden imtiyazlarının artmasını ve turizm gelirlerinin yükseltilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Türkiye'deki mali yönetime çeşitli eleştiriler getiren Alphand, ekonomi ile ilgili istatistiklerin geç yayınlanmasını ya da hiç yayınlanmamasını büyük bir sorun olarak ortaya koymuş ve bu konunun Türkiye'nin uluslararası itibarıyla doğrudan bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin kriz sırasında ülke dışına döviz çıkarılması ile ilgili düzenlemeleri, ithalatı kısımasını doğru bulan Alphand, artık krizin etkisinin hafiflediği, Türkiye'nin bütçesinin ve ödemeler dengesinin istikrar kazandığı bir ortamda katı uygulamaların devam etmesinin ülkenin çıkarlarına ters düştüğünü söylemiştir. Aynı şekilde Türkiye'de kurulmuş şirketlerin temettü ve faiz ödemelerini yurtdışına çıkarmalarının engellenmesini de yabancı sermayenin ülkeye gelişine engel olacağı gerekçesiyle yanlış bulmaktadır.

Alphand kriz sırasında Türkiye'nin uygulamaya geçirdiği önlemleri takdir eder görüne de bunların ancak geçici oldukları sürece faydalı olacağını vurgulamış ve Türkiye'nin krizin etkilerini atlattır atlatmaz yabancı sermayenin ülkeye gelmesinin önüne konulan engellerin kaldırılması, serbest ticarete geri dönmesi ve özel teşebbüse alan tanınması gibi kapitalist sisteme yeniden dahil olmasını gerektirecek önerilerde bulunmuştur.

Alphand'ın Türkiye'nin krizin etkilerini en hızlı bir şekilde atlattırması ve ödemeler dengesini istikrarlı bir hale getirebilmesi için yapmış olduğu önerilerinin temelini ihraç edilebilir ürün üretiminin artırılması oluşturmaktadır. Dünya piyasasında talebi yoğun olan tütün, pamuk, yün, tahıl gibi ürünlerin hem kalitesinin hem de üretim miktarının artırılması gerektiğini belirten Alphand, bu şekilde fiyatların düşeceğini ve yurt içinde kurulmuş olan sanayilerin hammadde masraflarının azalacağını vurgulamıştır. Türkiye'nin doğal kaynaklarını işlemesine özel bir önem veren Alphand özellikle petrol, bakır, krom ve çinko üretecek maden tesislerine imtiyaz verilmesini ve üretim miktarını artırmayı tavsiye etmiştir.

Alphand'ın devletçilik uygulamasının geçici olduğuna ve sonunda Türkiye'nin kapitalist dünyaya eklenmesi gerektiğine dair düşüncelerinin en yoğun bir şekilde ortaya çıktığı alan, Türkiye'nin sanayi yatırımlarının finansmanıdır. Alphand sanayi yatırımlarının Merkez Bankası tarafından verilecek uzun vadeli krediler ile yapılmasına kesinlikle karşı çıkmış ve böyle bir politikanın sermayenin ülkeden kaçışına neden olacağını vurgulamıştır. Hükümeti böyle bir politika uygulamaktan caydırmak amacıyla krizin

etkilerinin azalmaya başladığı bu yıllarda liranın tekrar değer kaybetmeye başlayacağını, ödemeler dengesinin bozulacağını ve Türkiye'nin kendisine koyduğu hedeflerin erteleneceğini savunmuştur.

Alphand'a göre Türkiye hedeflerine ancak döviz ve yabancı sermaye önündeki engelleri kaldırarak ulaşabilecektir. Türkiye krizin etkilerini atlattıkça, istikrarlı bir ekonomiye kavuştukça yabancı sermaye ile iş birliği konusunda daha istekli olacaktır. Daha liberal bir döviz ve para politikası takip edecektir.

Alphand raporunun genelinde Türkiye'nin krizin etkilerini atlatmak için uygulamaya geçirdiği tedbirleri överken, 1934 yılı itibariyle Türkiye'nin mali görünümünü olumlu bulmaktadır. Bu noktada geleceğe yönelik ümitli bakan Alphand, Türk ekonomisinin istikrar kazanmasının ardından hükûmetin yabancı sermaye ile iş birliği yapabileceğini ve liberal politikalar uygulamaya geri dönebileceğini düşünmektedir.

Kaynaklar

Akalın, Güneri, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Ankara, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, 2008.

Alphand, Hervé, “*Maliye Teşkilatı ve Bu Teşkilatın Vazifeleri Hakkında Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'na Rapor*”, Başvekalet Matbaası, Ankara 1935.

Alphand, Hervé, *L'étonnement d'être: Journal (1939-1973)*, Fayard, Paris 1977.

Bahar, Ozan, “Türkiye’de Atatürk Döneminde (1923-1938) Uygulanan Para Politikaları”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C 11, S 1, 2004.

Baylı, Gülnaz Gezer, *Türkiye’de İstibdam Edilen Fransız Uzmanlar ve Türk Modernleşmesine Katkıları*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Durgun, Ayşe, Kaya, Dilek Göze, “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No 19, 2009.

Erol, Ahmet, *Türkiye’de Devletin Mali ve Ekonomik Birimlerinin Yeniden Yapılandırılması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

<https://francearchives.fr/findingaid/555e45c2d747b246d09a29e40497803c0aa15e60>.
Son erişim 30.07.2023.

https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/mn_359paap_alphand_herve__cle0fc1a7.pdf son erişim 30.07.2023 Son erişim 30.07.2023

Kazgan, Gülten, “Türk Ekonomisinde 1927-1935 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği, 1977.

Kirmanoglu, Hülya, “Türkiye’de Vergi Reformları, Siyasal İktidarlar ve İktisat Politikaları”, *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, C 0, No 36, 1994.

La Dépêche (Toulouse)

Le Figaro

Le Matin

Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republic (Avusturya Cumhuriyet Arşivi, Viyana)

Sağlam, Işıl, “*Cumhuriyet Gazetesine Göre Türkiye’de Ekonomi-Politik (1930-1945)*”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli 2012.

Sarı, Kader Akdağ, “Atatürk Dönemi’nde Uygulanan Vergi Politikasının İktisadi Kesimler Üzerindeki Etkisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, No 38, 2020.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2009.

Türk, İsmail, “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

Varcan, Nezhik, *Türkiye’de Vergi Politikalarının Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987.

Vural, İstiklal Yaşar, “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No 20, 2008.

Yılmaz, Gülay Akgül, “Türkiye’de 1923-1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C XXVII, No II, 2009.

Ekler

**La réorganisation financière
de la Turquie**

**Un inspecteur des finances français
se rend à Ankara, comme chargé
de mission**

***

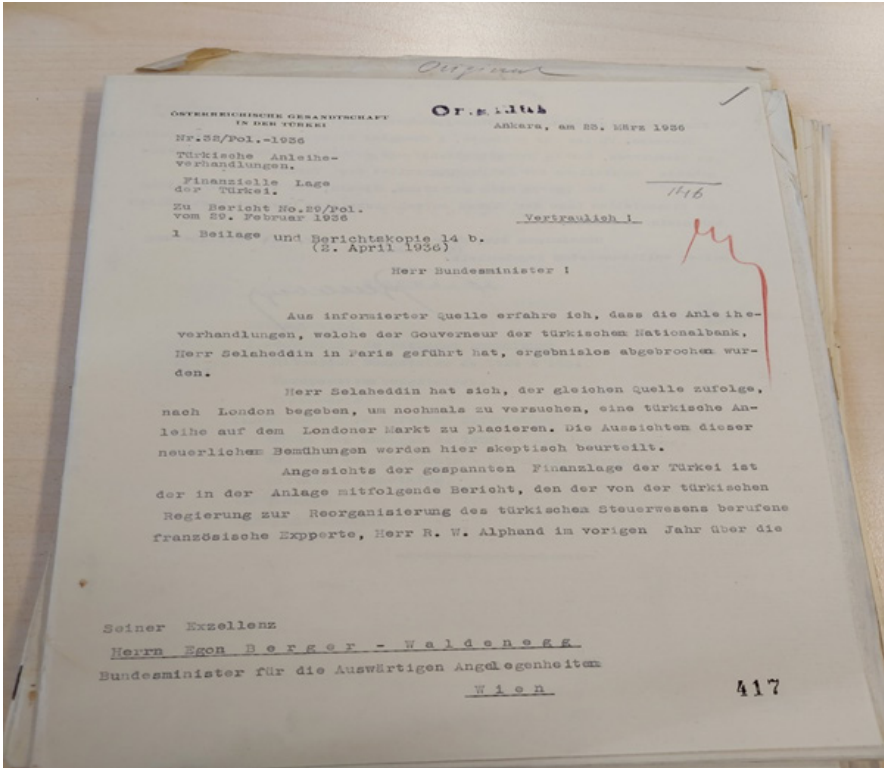

M. Hervé Alphan, inspecteur des finances, fils de M. Alphan, ambassadeur de France à Moscou, a quitté Paris, hier soir, pour se rendre à Ankara, comme chargé de mission auprès du gouvernement turc.

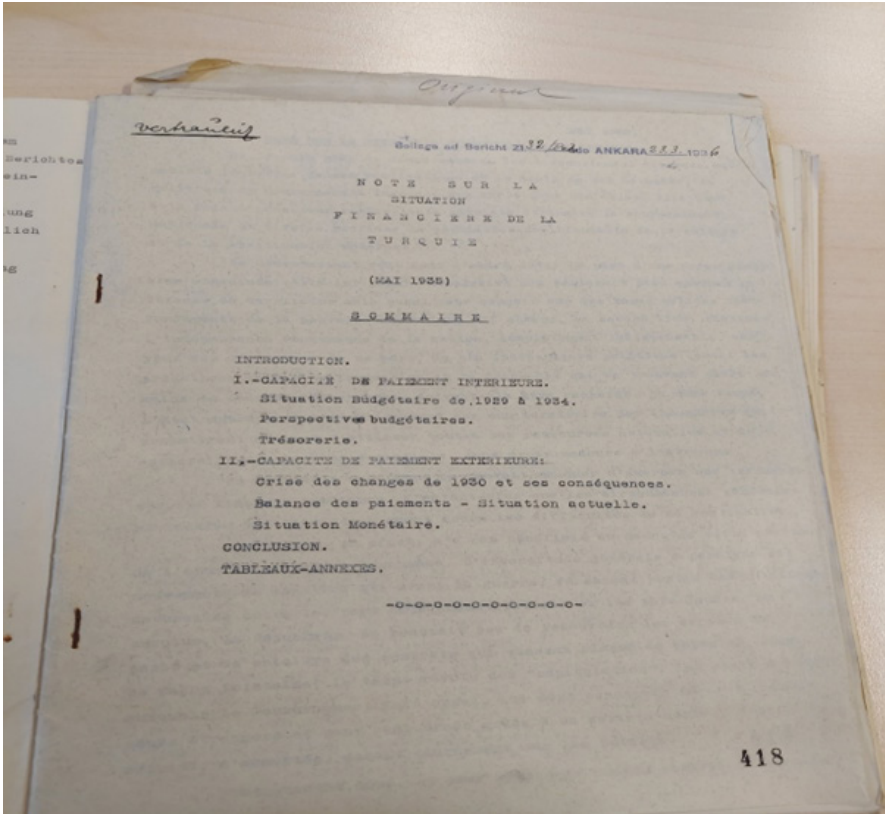
M. Hervé Alphan va collaborer, en qualité d'expert financier, à la préparation d'un projet de réforme de l'administration financière de la Turquie.

M. HERVÉ ALPHAND
Phot. G.-L. Manuel fr.

Ek 1: Alphan'd'ın Türkiye'ye gelişi ile alakalı *Le Matin* gazetesinde 24 Mayıs 1934 tarihinde yer alan bir haber.

Ek 2: Alphan'ın raporunu Avusturya Dışişleri Bakanlığına ileten Karl Buchberger'in 23 Mart 1936 tarihli raporu.

Ek 3: Karl Buchberger'in 26 Mart 1936 tarihli raporuna ek olarak bulunan Alphan'dın *Note Sur La Situation Financiere De La Turquie* başlıklı raporunun ilk sayfası.

